

ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ГИРИЧ ЗОЯ ІВАНІВНА

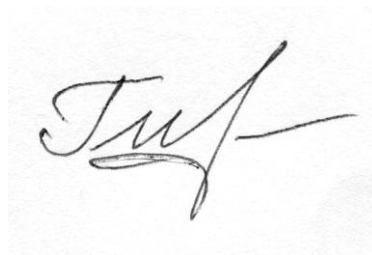
УДК 37.02.046.16: 811.161.2

**ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ
КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ІНОЗЕМНИХ ТЮРКОМОВНИХ
СТУДЕНТІВ ІНЖЕНЕРНОГО ПРОФІЛЮ
В ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ РОСІЙСЬКОЇ МОВИ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (російська мова)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Херсон – 2016

Дисертацією є рукопис
Роботу виконано в Херсонському державному університеті Міністерства освіти і науки України

Науковий консультант – доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України
Голобородько Євдокія Петрівна,
КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», професор кафедри педагогіки, менеджменту освіти та інноваційної діяльності.

Офіційні опоненти – доктор педагогічних наук, професор
Ушакова Наталя Ігорівна,
Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, завідувач кафедри мовної підготовки іноземних громадян;

доктор педагогічних наук, професор
Статівка Валентина Іванівна,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка, завідувач кафедри російської мови, зарубіжної літератури та методики їх викладання;

доктор філологічних наук, професор
Панченко Олена Іванівна,
Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара,
завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців.

Захист відбудеться « ___ » _____ 2016 р. об 11 годині на засіданні вченої ради Д 67.051.03 в Херсонському державному університеті за адресою: вул. 40 років Жовтня, 27, м. Херсон, 73000, ауд. 256.

Із дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Херсонського державного університету за адресою: вул. 40 років Жовтня, 27, м. Херсон, 73000.

Автореферат розіслано « ___ » _____ 2016 р.

Учений секретар спеціалізованої вченої ради

Т. Г. Окуневич

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Модернізація вищої технічної освіти України в контексті європейських вимог спрямована на підготовку висококваліфікованих фахівців. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту», Національної доктрини розвитку освіти, Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти, Концепції мовної освіти в Україні пріоритетним завданням вищої школи є формування мовної особистості, яка володіє високим рівнем комунікативної компетенції, що є основою формування всіх інших компетенцій індивідуума.

В умовах конкуренції на ринку освітніх послуг важливою є проблема підвищення якості підготовки іноземних студентів технічних вишів в Україні, у тому числі з тюркомовних країн СНД. Численний контингент іноземних тюркомовних студентів вишів інженерного профілю набув особливого статусу, тому що основна його частина вивчала російську мову в національних загальноосвітніх закладах, але має недостатній рівень підготовки як з російської мови, так і з предметів загальнонаукового циклу.

У зв'язку з цим постає завдання оптимізації навчання російської мови як нерідної студентів-білінгвів, створення програмного й методичного забезпечення, що враховує їхній загальноосвітній рівень та комунікативні потреби, особливості рідної мови, відбиває властиві їм когнітивні механізми і стиль, специфіку інженерної освіти й подальшої професійної діяльності.

За останні роки з'явилося багато праць, у тому числі дисертаційних досліджень, у яких розроблено наукові основи навчання видів мовленнєвої діяльності й різних аспектів мови в особливих умовах нефілологічних вишів (Т. Алієва, Л. Васецька, А. Васильєва, М. Бабаходжаєв, В. Замчаліна, О. Рошупкіна, Н. Соболева, Т. Тагієва, Д. Таджимуратов, І. Шульга та ін.).

Питанням навчання російської мови студентів національних груп вишів присвячено праці Е. Агагусейнової, Р. Алієвої, Л. Ахметзакієвої, Н. Кенжибаєвої, Б. Саттарова, Р. Ташева, Г. Ходжиматової, А. Ерназарова, Р. Юнусової та ін. Дослідження цих учених сприяли розвитку методики навчання російської мови як нерідної, збагатили її практику. Але залишається недостатньо розробленою методика навчання російської мови тюркомовних студентів, зокрема у вишах інженерного профілю, з урахуванням сучасних тенденцій у лінгвістиці та методиці навчання мов.

Результатом засвоєння змісту навчання є формування комунікативної компетенції студентів, що забезпечує можливість користуватися мовою в усній і писемній формах у різних ситуаціях спілкування. Незважаючи на те що проблему формування комунікативної компетенції студентів досить широко висвітлено в науковій літературі (Т. Ганніченко, Н. Громова, Т. Дементьєва, М. Лайкова, Т. Магомедова, В. Костомаров та ін.), на сьогодні вона не отримала свого повного вирішення. Стало очевидним, що з роками усталені концептуальні підходи, методики викладання, способи оволодіння студентами нерідною мовою не відповідають сучасним вимогам. Тому потрібен перехід на іншу парадигму оволодіння нерідними мовами, формування готовності до міжкультурної

комунікації. В основі такого переходу лежать методики, розроблені на основі компетенцій, організація навчання в контексті майбутньої професійної діяльності.

Наукові розвідки зарубіжних учених (І. Авдєєвої, Т. Васильєвої, Г. Левіної, А. Стефанської та ін.), які заклали основи навчання російської мови іноземних інженерів, переконливо доводять, що інженерний профіль навчання в методиці навчання російської мови як іноземної є самостійним методичним спрямуванням.

Таким чином, сучасні дослідники приділяють велику увагу теоретичним і практичним пошукам, пов'язаними з підготовкою комунікативно компетентного фахівця у вищих навчальних закладах, у тому числі інженерного профілю.

Дослідження практики формування російськомовної комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів 1–4 курсів вишів інженерного профілю дало можливість установити недостатній рівень її сформованості, а також відсутність цілеспрямованої методики формування відповідних навичок і вмінь, відбитої в посібниках з навчання мови спеціальності.

Серед проблем навчання російської мови як іноземної, так і нерідної в Україні слід відзначити брак кваліфікованих викладачів у вишах. Крім того, відсутність державного стандарту, програми, підручників і навчальних посібників з російської мови як нерідної, методики навчання російської мови іноземних тюркомовних студентів на основних факультетах технічних вишів негативно впливає на ефективність вирішення означеної проблеми.

Теоретичною основою дисертації слугували дослідження науковців з різних галузей науки:

- філософів (В. Андрущенко, Ф. Бацевич, Б. Гершунський, В. Горохов, І. Зязюн, М. Каган, В. Кремень, В. Лутай, Д. Мазоренко, Е. Мах, М. Михальченко, О. Пономарьов, І. Радіонова, Е. Гартіг, Ф. Бон, Е. Капп, Е. Мах, Ф. Рело, А. Рідлер, О. Шпенглер, П. Енгельмейер та ін.);

- педагогів (А. Алексюк, Ю. Бабанський, В. Бондар, Г. Ващенко, С. Гончаренко, А. Загвязинський, І. Лернер, В. Оконь, О. Савченко, М. Скаткін, М. Фіцула, А. Хуторської, К. Ушинський та ін.);

- психологів і психолінгвістів (Б. Ананьєв, Б. Беляєв, Л. Виготський, Ж. Вітлін, П. Гальперін, М. Жинкін, І. Зимня, О. О. Леонтьєв, А. Лурія, І. Мангус, Т. Мелентьєва, Ю. Платонов, І. Синиця, С. Рубінштейн та ін.);

- лінгвістів (В. Аракін, Н. Арутюнова, М. Баскаков, Ф. Бацевич, Т. Бурда, У. Вайнрайх, Є. Верещагін, В. Виноградов, А. Зернецька, Д. Ізаренков, Т. Ілляшенко, Ю. Караулов, О. Панченко, Є. Поліванов, Ю. Прохоров, О. Пумпянський, Н. Рогізна, Н. Тропіна, Ю. Степанов, Л. Щерба та ін.);

- лінгводидактів (І. Авдєєва, Н. Бакєєва, З. Бакум, В. Вагнер, Л. Васецька, Т. Васильєва, Т. Вишнякова, Л. Вознюк, Є. Голобородько, Г. Городилова, І. Дроздова, О. Заболотська, О. Любашенко, О. Митрофанова, Г. Михайловська, О. Мотіна, С. Ніколаєва, Ю. Пассов, М. Пентилюк, Р. Сабаткоєв, Т. Симоненко, Е. Сосенко, С. Стасюкевич, В. Статівка, А. Супрун, О. Суригін, Т. Тимошенко, Н. Турсиду, Л. Федоренко, Н. Ушакова, Г. Шелехова, А. Щукін та ін.).

Результати аналізу наукової літератури, практичного досвіду, моніторинг досліджень у теорії та методиці навчання російської мови як нерідної та іноземної у ВНЗ і школі, актуальність проблеми виявили наявність суперечностей між:

- вимогами держави до високої якості підготовки іноземних громадян і недостатнім розробленням теоретичних основ навчання нерідної мови студентів інженерного профілю;

- вимогами до рівня сформованості комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю і відсутністю науково обґрунтованої моделі й апробованої методики формування комунікативної компетенції;

- потребою в програмному та методичному забезпеченні процесу формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю та відсутністю такого забезпечення, орієнтованого на рівень володіння нерідною мовою, особливості рідної мови, предметну сферу, психофізіологічні особливості тих, хто навчається.

Актуальність проблеми формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови і потреба розв'язання означених суперечностей зумовили вибір теми дисертаційної роботи **«Теорія і методика формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови»**.

Вибір теми дослідження обумовлений сучасними тенденціями в філософії освіти, лінгвістиці, методиці навчання іноземних мов, вимогами соціального замовлення, спрямуванням мовної освіти на формування полімовної особистості з високим рівнем комунікативної компетенції; необхідністю вдосконалення змісту, методів і засобів навчання російської мови як нерідної тюркомовних студентів інженерного профілю.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційна робота є складником науково-дослідної роботи кафедри педагогіки, психології й освітнього менеджменту Херсонського державного університету «Моніторинг освітньо-наукового простору як фактор інноваційного розвитку вищого навчального закладу» (реєстраційний номер 0112001436). Тему дисертації затверджено вченою радою Херсонського державного університету (протокол від 27.01.2014 № 6) й узгоджено в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол від 25.03.2014 № 3).

Мета дослідження – науково обґрунтувати концептуальні теоретико-методичні засади навчання російської мови, побудувати модель, розробити й апробувати методику формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови.

Для досягнення поставленої мети визначено такі **завдання** дослідження:

1. На основі наукового аналізу психологічних, лінгвістичних, психолінгвістичних, психолого-педагогічних, дидактичних і лінгводидактичних досліджень вітчизняних і закордонних учених визначити теоретико-методичні

засади формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови.

2. Розкрити сутність і визначити структуру феномена «комунікативна компетенція іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю».

3. Обґрунтувати із залученням даних когнітивістики, лінгвістики й лінгводидактики необхідність виокремлення іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в самостійний контингент у процесі навчання російської мови.

4. Провести зіставний аналіз дібраного фонетичного, словотвірного, лексико-граматичного матеріалу російської та тюркських мов, призначеного для навчання студентів-білінгвів наукового стилю мовлення і мови спеціальності на основних факультетах вишів інженерного профілю.

5. Спроекувати модель формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови.

6. Визначити критерії, показники та схарактеризувати рівні сформованості в студентів комунікативної компетенції в процесі навчання російської мови.

7. Розробити систему вправ як одного з провідних засобів формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови.

8. Створити й апробувати програмно-методичне забезпечення (програму, навчальні матеріали, навчальний посібник, засоби контролю) формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови.

9. Розробити методику формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю за спроектованою моделлю й апробувати її ефективність.

Об'єктом дослідження є процес навчання російської мови іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю.

Предмет дослідження – теорія і методика формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови.

Провідна ідея й основні положення дослідження відбито в **загальній гіпотезі**, яка ґрунтується на припущенні, що ефективність методики формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови (з урахуванням рівня володіння ними нерідною мовою, їхніх когнітивних уподобань, особливостей тюркських мов та специфіки інженерної діяльності) залежить від забезпечення цілісності й органічної єдності виявлених закономірностей і підходів, застосування відповідних принципів, методів, прийомів, форм і засобів навчання. Формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю забезпечується навчанням за лінгводидактичною моделлю, що складається зі змістового, процесуального, методичного та діагностико-оцінювального компонентів.

Загальну гіпотезу конкретизовано в **часткових гіпотезах**, які передбачають, що ефективність формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови підвищиться, якщо:

- урахувати специфіку інженерної діяльності, що формує професійне мислення;
- застосовувати на практичних заняттях методи і прийоми, що враховують особливості тюркських мов та когнітивні стилі студентів інженерного профілю;
- у процесі навчання враховувати дані порівняльного аналізу мовних рівнів інженерної комунікації в російській і тюркських мовах;
- використовувати систему вправ, спрямовану на навчання різних видів мовленнєвої діяльності, попередження інтерферентного впливу тюркських мов, яку розроблено з урахуванням когнітивних стилів студентів;
- застосовувати в процесі формування комунікативної компетенції студентів-білінгвів інженерного профілю програму, навчальні матеріали, навчальний посібник і засоби контролю, в основу яких покладено пріоритетні для навчання іноземних мов підходи (рівневий, компетентнісний, професійно орієнтований, комунікативно-когнітивний);
- поєднувати індивідуальні й колективні форми навчальної діяльності студентів з метою розвитку вміння самостійно працювати над навчальним завданням, а також уміння працювати в колективі, успішно використовуючи мову як засіб пізнання, комунікації.

Провідна ідея дослідження: ефективність формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови забезпечується використанням спеціально розробленої методики.

Концепція дослідження. Необхідність розроблення теоретичних і методичних засад формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови зумовлена зміною акцентів у мовній освіті на підготовку компетентного фахівця – мовної особистості, яка володіє високим рівнем комунікативної компетенції, що забезпечує можливість здійснювати іншомовне міжособистісне і міжкультурне спілкування з носіями мови.

Концепція дослідження будується на основі таких положень: компетенції формуються й розвиваються на кожному з рівнів володіння мовою; перехід на наступний рівень навчання передбачає сформованість компетенцій попереднього рівня. Процес навчання мови повинен відповідати когнітивним і комунікативним очікуванням студента.

В основі комунікативної компетенції лежить комплекс умінь, які дозволяють студентам брати участь у мовленнєвому спілкуванні в його продуктивних і рецептивних видах. Формування комунікативної компетенції зазначеного контингенту передбачає врахування структурних компонентів її (когнітивний, мовний, предметний, мовленнєвий, дискурсивний) і реалізацію організаційно-педагогічних заходів.

Метою концепції є розроблення методики формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови. До основних категорій авторської методики належать мета, завдання, принципи, методи, прийоми, форми і засоби, що в сукупності становлять систему. Вона будується на основі комунікативно-діяльнісного, особистісно орієнтованого, системного, компетентнісного, комунікативно-когнітивного, професійного, дедуктивного, функційного, технологічного, модульного, свідомого, соціокультурного і рівневого підходів.

Вихідні позиції концепції вимагають, по-перше, обґрунтування наукових основ формування комунікативної компетенції в тюркомовній аудиторії інженерного профілю на основі аналізу філософської, психологічної, психолого-педагогічної, психолінгвістичної, лінгвістичної та лінгводидактичної літератури, по-друге, розроблення відповідного програмно-методичного забезпечення (програми, навчальних матеріалів, навчального посібника, засобів контролю тощо).

Лінгводидактична концепція навчання іноземних тюркомовних студентів першого курсу ВНЗ інженерного профілю адекватного сприйняття та породження мовлення на основі оригінальних текстів за фахом ґрунтується на виявлених у них реальних комунікативних потребах у навчально-професійній сфері діяльності і спрямована на оптимізацію процесу їхнього навчання наукового стилю мовлення і мови спеціальності. Реалізація концепції передбачає проектування лінгводидактичної моделі формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови.

Особливість пропонованої концепції полягає в тому, що викладач російської мови як нерідної спрямовує навчальну діяльність перш за все на формування мовленнєвих навичок і вмінь, які здатні задовольнити комунікативні потреби студентів, пов'язані зі здобуттям спеціальної освіти. Тому вся організація навчання російської мови пов'язана зі спеціальністю студента, специфікою вишу або факультету. Викладачам-філологам вишів інженерного профілю необхідно враховувати рівень володіння російською мовою, підготовленість студентів із загальнонаукових і загальнопрофесійних дисциплін, особливості системи російської мови й труднощі вивчення її для тюркомовних студентів; орієнтуватися на їхній когнітивний стиль, спиратися на знання основних реалій інженерної діяльності.

Когнітивні стилі, що вивчено в когнітивній психології, групуються на підставі схожості параметрів у три «загальних стилі»: аналітичний, синтетичний і проміжний. Студентам-білінгвам інженерного профілю властивий переважно аналітичний когнітивний стиль, основні характеристики якого необхідні в інженерній діяльності.

На практичному занятті віддається перевага методичним прийомам, які враховують специфіку когнітивного стилю іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю і труднощі, зумовлені особливостями їхньої рідної мови. Важливе значення має використання системи мовних і мовленнєвих вправ, спрямованих на засвоєння спеціальних знань. Аудіовізуальні й технічні засоби

навчання покликані забезпечити успішне проведення занять в іноземній тюркомовній аудиторії інженерного профілю. Необхідним є застосування графічної наочності (креслення, схеми, малюнки, таблиці та ін.) у процесі навчання мови спеціальності, оскільки робота з графічними образами становить основу інженерної праці. Підсумковий контроль сформованості комунікативної компетенції студентів здійснюється з використанням тестових завдань різних рівнів.

Методологічною основою дослідження є філософські положення щодо нових освітніх систем у цілому і мовної освіти зокрема, представлені в працях провідних філософів сучасності В. Андрущенка, О. Базалука, Ф. Бацевича, Г. Батищева, І. Беха, Б. Гершунського, В. Кременя та ін.; філософії спілкування Г. Андреєва, Б. Ломова, Л. Петровської та ін.; специфіки інженерної діяльності в межах філософії техніки Е. Гартіга, Е. Каппа, М. Хайдеггера та ін.

Теоретичну базу запропонованої методики формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови становлять концептуальні психологічні, соціально-психологічні, психолінгвістичні, дидактичні положення; теорія і методика навчання іноземних мов; теорія і методика навчання російської мови як нерідної; теорія комунікації; теорія засвоєння мови; теорія мовних контактів; теорія поетапного формування розумових дій (теорія, що лежить в основі навчання будь-якої дисципліни) і теорії поетапного формування мовленнєвих навичок і вмінь (теорія, що покладена в основу навчання іноземної, у тому числі й нерідної мови).

Для реалізації поставлених завдань використовувалися такі **методи** дослідження:

теоретичні: аналіз нормативних документів, аналіз тенденцій розвитку освіти в цілому і мовної освіти у ВНЗ; аналіз сучасних наукових тенденцій у лінгвістиці та методиці навчання російської мови як нерідної; аналіз сучасної філософської, психологічної, лінгвістичної, психолінгвістичної, дидактичної та лінгводидактичної літератури з проблеми дослідження; вивчення результатів порівняльного аналізу мовних рівнів інженерної комунікації в російській і тюркських мовах з метою реалізації принципу врахування рідної мови студентів, попередження інтерференції в навчанні нерідної мови; аналіз програм, підручників з російської мови як нерідної та іноземної в аспекті досліджуваної проблеми; вивчення та узагальнення досвіду роботи викладачів російської мови в тюркомовній аудиторії вищів інженерного профілю; висування гіпотез, обґрунтування їх; порівняння, аналіз і синтез результатів експериментально-дослідного навчання;

емпіричні: спостереження за процесом навчання російської мови в тюркомовній аудиторії інженерного профілю; спостереження за навчальним процесом під час апробації навчальних матеріалів з російської мови для зазначеного контингенту (відвідування навчальних занять, бесіди зі студентами та викладачами, аналіз студентських робіт); усне і письмове опитування, анкетування студентів і викладачів російської мови як іноземної та нерідної з метою підтвердження / спростування розглянутих у роботі положень;

тестування студентів на різних етапах експериментально-дослідного навчання; вивчення педагогічної документації; асоціативний експеримент задля з'ясування ставлення студентів до російської мови, педагогічний експеримент з метою виявлення ефективності розробленої методики формування комунікативної компетенції тюркомовних іноземних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови, який передбачає розроблення матеріалів для навчальної роботи і контролю за її результатами; метод моделювання (для конструювання лінгводидактичної моделі формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю); хронометраж; консультації, семінари для викладачів-експериментаторів; педагогічний експеримент (аналітико-констатувальний, формувальний, контрольний етапи), прогнозування результатів експериментально-дослідного навчання.

статистичні: якісний і кількісний аналіз отриманих експериментальних даних і статистичне оброблення їх з використанням критерію Пірсона χ^2 .

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що *вперше* розроблено, науково обґрунтовано й експериментально перевірено методику формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови та створено лінгводидактичну модель її формування, що включає змістовий, процесуальний, методичний і діагностико-оцінювальний блоки; проведено зіставний аналіз мовних рівнів інженерної комунікації в російській та тюркських мовах; виділено в лінгводидактичних цілях конкретний національний (тюркомовний) контингент, для навчання якого російської мови вперше використовувалися національно орієнтовані навчальна програма й тести; виявлено та враховано когнітивні стилі цих студентів у процесі навчання російської мови як нерідної; застосовано рівневий, компетентнісний, комунікативно-когнітивний підходи; визначено та обґрунтовано організаційно-педагогічні умови підвищення ефективності формування комунікативної компетенції студентів-білінгвів вищів інженерного профілю; уперше в Україні навчання російської мови й тестування іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю здійснювалося відповідно до базового і першого (порогового) рівнів, які виділено в першому рівні володіння мовою відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти; визначено рівні (високий, середній, низький) сформованості комунікативної компетенції студентів з російської мови як нерідної, до кожного з них розроблено критерії та показники вимірювання; *уведено* поняття «іноземні тюркомовні студенти інженерного профілю», «тюркофони», «студенти-тюрки», «когнітивний стиль іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю» й описано його детермінанти, що дозволило обґрунтувати запропоновану в дослідженні методику; *уточнено* сутність і структуру понять «методика навчання нерідної мови», «комунікативна компетенція іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю»; критерії добору лексико-граматичного матеріалу, що відбиває специфіку мови інженерної комунікації з урахуванням його складності для презентації в іноземній тюркомовній аудиторії; *доповнено* закономірності

навчання у вишах; класифікації підходів до навчання російської мови як нерідної (професійно орієнтований і компетентнісний підходи віднесено до групи дидактичних підходів, рівневий – до лінгвістичних підходів, когнітивно-комунікативний – до інтегрованих підходів); принципи організації змісту навчання іноземних студентів інженерного профілю принципом урахування рідної мови студентів; принципи відбору змісту навчання принципом мінімізації мовного матеріалу, що вивчається; критерії вибору методів і прийомів навчання російської мови в національній аудиторії технічного вишу з урахуванням когнітивного стилю фахівців інженерного профілю; методи і прийоми навчання нерідної мови методами і прийомами навчання, які обумовлено когнітивними уподобаннями студентів; збагачено психологічні основи навчання нерідної мови студентів-білінгвів інженерного профілю даними когнітивної психології;

Подальшого розвитку набули: теорія конструювання програм (на основі компетентнісного підходу, з урахуванням рівня володіння мовою студентами, інтерферентного впливу тюркських мов); методика розроблення системи вправ з формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю; система попередження й усунення помилок, обумовлених інтерференцією рідної мови студентів.

Практична цінність дослідження полягає в тому, що показано необхідність для викладачів російської мови як нерідної в технічному виші врахування особливостей російської мови і труднощів вивчення її для тюркомовних студентів, орієнтації на когнітивний стиль їх, опори на знання основних реалій інженерної діяльності; запропоновано результативні методи та прийоми роботи. Одержані в дослідженні результати застосовано в розробленні програмно-методичного забезпечення формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови (національно та професійно орієнтовані навчальні матеріали; національно орієнтована лінгводидактична програма навчання російської мови як нерідної, зміст якої дає можливість реалізувати компетентнісний підхід до навчання; національно орієнтовані тести; авторський навчальний багатомовний тлумачний «Словник дієслів російської мови на матеріалі дисциплін інженерного профілю» (найбільші труднощі для іноземних студентів представляє засвоєння не термінологічної, переважно іменної лексики, а дієслівної системи російської мови); упорядковано методикау діагностування рівнів сформованості комунікативної компетенції іноземних студентів у процесі навчання російської мови.

Результати дослідження можуть бути використані викладачами нерідної та іноземних мов для формування комунікативної компетенції іноземних студентів інженерного профілю, які володіють мовою навчання на базовому рівні, а також для вдосконалення методики навчання російської мови як нерідної на підготовчому факультеті та іноземних тюркомовних магістрантів і аспірантів вишів інженерного профілю.

Теоретичні та практичні результати дослідження можуть застосовуватися під час створення й удосконаленні змісту і структури програм, національно

орієнтованих підручників, навчальних посібників, методичних розробок для навчання іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю з різномовним володінням російською мовою, а також викладачами-предметниками, викладачами методики, фахівцями в системі підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів.

Достовірність результатів дослідження забезпечено:

1) методологічним обґрунтуванням вихідних положень розробленої методики на основі сучасних досягнень психологічної, психолінгвістичної, лінгвістичної, дидактичної, лінгводидактичної науки; 2) застосуванням теоретичних, емпіричних і статистичних методів, що відповідають предмету, меті й завданням дослідження; 3) тривалістю експериментальної роботи, якісним і кількісним аналізом її результатів, репрезентативністю обсягу вибірки, сталістю отриманих емпіричних даних та обробленням їх статистичними методами, позитивними результатами експериментально-дослідного навчання; 4) упровадженням розробленої методики у вищих навчальних закладах України.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася у вищих технічних навчальних закладах Харківської, Сумської, Київської, Запорізької, Луганської, Миколаївської та Вінницької областей.

Організація та основні етапи дослідження. Експериментально-дослідна робота проводилася поетапно протягом семи років (2010–2016 рр.) у таких напрямках: а) розроблення концептуальних основ методики формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови; б) створення програмно-методичного забезпечення (національно й професійно орієнтованих навчальних матеріалів; національно орієнтованої лінгводидактичної програми навчання російської мови як нерідної; національно орієнтованих тестів; навчального багатомовного тлумачного «Словника дієслів російської мови на матеріалі дисциплін інженерного профілю»); в) визначення ефективності експериментальної методики та впровадження її в практику навчання вишів.

У процесі роботи виділено чотири етапи.

На *першому етапі* (2010–2011 рр.) – пошуковому – визначено актуальність теми дослідження; проаналізовано філософську, психологічну, лінгвістичну, дидактичну, лінгводидактичну вітчизняну та зарубіжну літературу з проблеми дослідження; визначено об'єкт і предмет, мету й завдання наукового пошуку, сформульовано гіпотезу, обґрунтовано теоретико-методологічні засади дослідження.

На *другому етапі* (2011–2013 рр.) – констатувальному – з'ясовано стан навчання російської мови іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю, розроблено матеріали аналітико-констатувального етапу педагогічного експерименту; створено програмно-методичне забезпечення методики формування комунікативної компетенції зазначеного контингенту, проведено констатувальний етап педагогічного експерименту (констатувальні зрізи, анкетування й тестування суб'єктів експерименту), проаналізовано його

результати; розроблено спеціальну програму формувального етапу педагогічного експерименту.

На *третьому етапі* (2013–2015 рр.) – формувальному – організовано та проведено експериментально-дослідне навчання за розробленою методикою і створеною лінгводидактичною моделлю.

На *четвертому етапі* (2015–2016 рр.) – контрольному – визначено ефективність запропонованої методики; проведено аналіз кількісно-якісних показників педагогічного експерименту; узагальнено результати дослідження; видано монографію, яка містить власні результати наукової роботи; оформлено дисертаційну працю.

Упровадження результатів дослідження в педагогічну практику підтверджено актами Харківського національного аерокосмічного університету ім. Н. Є. Жуковського (акт від 16.05.16 № 55/81), Харківського національного автомобільно-дорожнього університету (акт від 13.05.16 №1144 / 67), Харківського національного університету радіоелектроніки (акт від 13.05.16 № 46.01 / 27-934), Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» (акт від 10.06.16 № 66-02 / 77), Національного університету кораблебудування імені Адмірала Макарова (акт від 08.06.16 № 66-02 / 77), Сумського державного університету (акт від 20.05.16 №1129), Запорізької державної інженерної академії (акт від 18.05.16 № 01-27 / 665), Вінницького національного технічного університету (акт від 16.06.16 № 15-128), Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля (акт від 20.05.16 № 729/67), Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут» (акт від 13.10.16 № 3000/858).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертації обговорювалися на спільному засіданні кафедри педагогіки, психології та освітнього менеджменту і кафедри слов'янських мов та методик їх викладання Херсонського державного університету (протокол від 24.05.2016 № 10). Різні аспекти наукового дослідження оприлюднено в доповідях і виступах на *міжнародних наукових конференціях*: «Проблеми інтеграції національних закладів вищої освіти до європейського освітнього середовища» (Харків, 2012), «Русский язык и литература вне России: проблемы функционирования, преподавания и изучения на Украине» (Харків, 2013), «Профессионально направленное обучение русскому языку иностранных граждан» (Москва, 2012, 2015), «Русский язык за пределами России: лингвистический и социально-педагогический аспекты преподавания и изучения на Украине и в других странах» (Харків, 2012), «Науково-методичні проблеми мовної підготовки іноземних студентів» (Київ, 2013), «Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки» (Харків, 2013, 2014), «Обучение иностранных студентов в высшей школе: традиции и перспективы» (Харків, 2013), «Технология обучения РКИ (языкам) и диагностика речевого развития» (Мінськ, 2013), «Проблеми підготовки кадрів автомобільної галузі та шляхи їх вирішення: збірник матеріалів» (Харків, 2013), «Актуальные проблемы преподавания иностранного языка в системе высшего образования» (Москва, 2013), «Проблемы и

перспективы подготовки иностранных студентов в вузах» (Харків, 2013), «Иновации и традиции в преподавании русского языка в вузе и школе» (Харків, 2014), «Актуальные аспекты преподавания иностранного языка в современном поликультурном мире (Москва, 2014), «Профессионально направленное обучение русскому языку иностранных граждан» (Москва, 2015), «Язык и специальность: актуальные проблемы обучения иностранцев в высшем учебном заведении» (Харків, 2015), «Развитие науки в XXI веке» (Харків, 2016);

усеукраїнських конференціях: «Дистанционное образование в Украине. Информационная образовательная среда в системе дистанционного обучения в учебных заведениях: инновационные и психологические аспекты» (Харків, 2011), «Сучасна парадигма формування професіоналізму майбутніх фахівців» (Київ, 2011); «Іноземні мови у вищій освіті: лінгвістичні, психолого-педагогічні та методичні перспективи» (Харків, 2012).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 48 наукових праць, із них 1 монографія, 15 статей у фахових виданнях України, 7 статей у виданнях іноземних держав (зокрема, одна в електронному виданні), 1 стаття в інших виданнях України, 24 тези. Усі публікації автора одноосібні.

Результати захищеної у 2000 р. дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук з теми «Збагачення словникового запасу молодших школярів лексикою творів дитячої літератури XIX століття в процесі вивчення граматики-орфографічного матеріалу» в тексті докторської дисертації не використано.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, що містить 713 найменувань (із них іноземною мовою – 23), та 11 додатків. Повний обсяг дисертації становить 781 сторінку (із них 438 сторінок основного тексту). Робота містить 18 таблиць, 12 рисунків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, стан наукового розроблення проблеми дослідження; з'ясовано зв'язок роботи з науковими програмами, планами і темами; визначено предмет, об'єкт, мету, завдання дослідження; сформульовано концепцію та гіпотезу наукового пошуку, розкрито його теоретико-методичні засади, методи, етапи, наукову новизну, практичне значення й достовірність здобутих результатів, подано відомості про апробацію дисертаційних матеріалів, структуру й обсяг дисертації.

У **першому розділі** – «**Наукові основи формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови**» – розглянуто терміни, пов'язані з мовною освітою; з'ясовано філософські основи мовної освіти; виокремлено структуру і зміст комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю; виділено в лінгводидактичних цілях контингент іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю з певними когнітивними і мовними уподобаннями; висвітлено структуру й аспекти автентичної комунікації у сфері

інженерної діяльності; розглянуто текст та інженерний дискурс, питання оволодіння студентами російським інженерним дискурсом як сумою інженерних знань у певній галузі та способами їхнього вираження російською мовою; специфіку світосприйняття інженерів, що ґрунтується на професійній картині світу і пов'язана з мовною картиною світу; визначено рівні базового портрета мовної особистості фахівця, що дозволяє визначити мовний і мовленнєвий матеріал, який повинна засвоїти мовна особистість.

На підставі аналізу наукової літератури обґрунтовано поняттєво-термінологічний апарат пропонованої методики, зокрема витлумачено сутність понять «рідна мова», «нерідна мова», «російськомовний», «іноземна мова», «компетенція», «компетентність», «комунікація», «мовленнєве спілкування», «мовленнєва діяльність», «методика», «лінгводидактика» тощо. Уведено поняття «іноземні тюркомовні студенти інженерного профілю». Уточнено сутність і структуру понять «методика навчання нерідної мови», «комунікативна компетенція іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю». Аналіз термінів, пов'язаних з навчанням мови, дав можливість глибше зрозуміти специфіку процесів, що визначають особливості мовної освіти в цілому і специфіку навчання російської мови іноземних тюркомовних студентів у вищих інженерного профілю. Установлено, що методика навчання російської мови як нерідної спирається на розробки в галузі теорії навчання і виховання російської мови як іноземної.

Визначення філософських основ мовної освіти у вищому навчальному закладі дозволило виділити концептуальні ідеї дослідження.

Філософські основи нових освітніх систем і мовної освіти розглядалися в працях провідних філософів сучасності В. Андрущенко, Г. Батищева, Ф. Бацевича, І. Беґа, Б. Гершунського, А. Гофрона, Л. Горбунова, І. Зязюна, М. Качуровського, В. Кременя, С. Клепка, В. Лутая, М. Михальченка, С. Ніколаєнко, С. Терепищого та ін. Аналіз праць учених дозволив установити, що провідними філософсько-методологічними тенденціями сучасної мовної освіти та методики навчання нерідної мови є: стандартизація вищої освіти як спосіб збереження українських традицій на шляху до європейського і світового освітнього простору; комунікативно-компетентнісне спрямування навчання мови; особистісно зорієнтований процес навчання; діалогізація навчальної діяльності; технологізація навчання.

Філософія техніки дає розуміння сутності інженерної діяльності як інженерної творчості. Особливості інженерної діяльності в межах філософії техніки вивчали Е. Гартіг, Ф. Бон, Е. Капп, Е. Мах, Ф. Рело, А. Рідлер, О. Шпенґлер, П. Енгельмейер та ін. Доведено, що особливості інженерної діяльності та мислення полягають в умінні абстрагуватися, застосовувати знання в певних ситуаціях з урахуванням численних практичних умов. Важливим принципом інженерного мислення виявився принцип наочності.

Проблема спілкування є об'єктом у філософії освіти. У філософії спілкування важливе місце відводиться особистості викладача; педагогічному, міжособистісному спілкуванню й культурі спілкування. Природу спілкування,

його сутність вивчали Б. Ананьєв, Г. Андреева, А. Бодальов, Б. Ломов, Л. Петровська та ін. Учені виявили тісний зв'язок спілкування з людською діяльністю, виділили проблеми й суперечності, що виникають у процесі спілкування. З'ясовано, що проблема формування в студентів навичок комунікації як одного з невід'ємних елементів не тільки їхньої загальної та професійної культури, а й високої професійної та соціальної компетенцій ще не знайшла належного відбиття у філософії освіти.

Визначено, що вища освіта спрямована передусім на формування професійної компетентності майбутніх інженерів. Професійну компетентність майбутніх інженерів розглядаємо як володіння сукупністю ключових, базових і спеціальних компетенцій. При цьому здатність до письмового й усного спілкування рідною та іноземною мовами належить до ключових компетенцій. Під час навчання мови спеціальності іноземних студентів технічних вишів на перше місце висувається завдання формування їхньої комунікативної компетенції.

Комунікативна компетенція належить до базисних категорій сучасної теорії та практики викладання іноземних мов і російської мови як нерідної. У сучасній лінгводидактиці комунікативна компетенція розглядається як мета і результат навчання мовленнєвої діяльності. Структуру, різні підходи до формування комунікативної компетенції відбито в працях С. Горіхової, Ю. Єр'оміна, О. Іскандарова, О. Коробової, Т. Кузнецової, Ю. Пассова, Ю. Плеханової та ін.

Комунікативну компетенцію трактуємо як змістовий компонент навчання мови у вигляді знань, навичок, умінь, що здобуваються студентами під час занять. Комунікативну компетентність – як здатність користуватися набутими знаннями, навичками, уміннями в процесі мовленнєвого спілкування. З огляду на специфіку викладання нерідної мови в технічному виші, розглядаємо комунікативну компетенцію іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю як поняття, що має інтегративний характер і включає когнітивний, мовний, мовленнєвий, предметний / професійний, дискурсивний складники. Когнітивний та професійний складники комунікативної компетенції зазначеного контингенту мають свої експліцитні реалізації на мовному рівні.

Стратегію навчання визначає контингент студентів. Економічні та політичні зміни в Україні призвели до появи на початку 2000-х років на перших курсах вишів інженерного профілю іноземних тюркомовних студентів, що в основному вивчали російську мову в національних загальноосвітніх навчальних закладах. Але для них характерне недостатнє володіння як російською мовою (не вище базового рівня), так і знаннями з предметів загальнонаукового циклу. Головна мета їхнього навчання у вишах України – отримання професійних знань нерідною мовою. Перед студентами першого курсу стоять два завдання: оволодіння предметною (фаховою) компетенцією, тобто отримання спеціальних знань, і оволодіння російською мовою.

Нове соціальне замовлення змусило викладачів російської мови як нерідної шукати нові ефективні шляхи оптимізації навчання російської мови зазначеного контингенту. У дослідженні вперше виділено в окремий контингент іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю і введено відповідне поняття.

Іноземні тюркомовні студенти інженерного профілю – самостійний контингент з певними когнітивними і мовними вподобаннями, що виявляються в особливому сприйманні та творенні мовлення – професійній інженерній комунікації.

Установлено, що комунікація у сфері інженерної діяльності спирається на три компоненти: «інженерний дискурс», «інженерний текст» і «інженерну дійсність». Під автентичною комунікацією у сфері інженерної діяльності розуміємо моносоціумне мовленнєве спілкування на навчально-професійні теми, що має свої особливості на когнітивному, професійному й мовному рівнях.

Розгляду образів світу (як явища психіки) і поняття образу (як складника світу теорії) присвячено дослідження вітчизняних і зарубіжних філософів і психологів (Н. Ашіток, О. Воїнова, Т. Гаврилової, О. О. Леонтьєва, В. Ломнева, Є. Клімова, В. Кузьменка, В. Петухова та ін.). Аналіз праць учених дозволив з'ясувати, що специфіка світосприйняття інженерів ґрунтується на професійній «картині світу». Викладачеві російської мови важливо знати, що картина світу інженера глибоко наукова по суті. Мовна й наукова картини світу мають спільне і відмінне. Крім того, вони взаємопов'язані. Поглиблення наукових знань сприяє збагаченню мовної картини. Для наукового компонента картини світу немає кордонів, тоді як мовна картина світу властива тільки певній національній спільноті.

Розгляду мовної особистості, її структури присвячено роботи І. Авдєєвої, Т. Васильєвої, Ю. Караулова, Л. Клобукової, Ю. Прохорова та ін. Схарактеризовано чотирирівневий базовий портрет мовної особистості інженера, що складається з професійного, вербально-семантичного, прагматичного та когнітивного складників. Модель базового портрета мовної особистості інженера дозволяє визначити той мовний та мовленнєвий матеріал, який має засвоїти мовна особистість, щоб реалізуватися як особистість мовленнєва.

Професійний складник портрета фахівця в навчально-науковій та професійній сферах спілкування є найбільш значущим під час формування названих рівнів особистості фахівця.

У другому розділі – «**Психологічні та психолінгвістичні умови навчання нерідної мови в технічному виші**» – виявлено соціально-психологічні особливості навчання мови в умовах нерідного середовища; розглянуто динаміку соціо- та психовікових характеристик студентства, специфіку його індивідуальних стилів, психотипові, психофізіологічні особливості й особистісні якості; описано відмінності мотивації, формування її в процесі оволодіння іноземною мовою у виші інженерного профілю з метою досягнення студентами комунікативної компетенції; схарактеризовано психолінгвістичні аспекти формування мовленнєвого висловлювання іноземними студентами; з'ясовано особливості організації процесу навчання російської мови як нерідної через призму психодидактичних досліджень.

Соціально-психологічні особливості навчання російської мови в умовах нерідного середовища визначають актуальність проблеми адаптації іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю. Проблема дидактичної адаптації до умов навчання в новому соціокультурному середовищі розглядається

в дослідженнях соціальних психологів, дидактів, методистів і викладачів-практиків (Е. Аршавський, О. Леонтьєв, Т. Чернявська, М. Іванова, Н. Титова й ін.). На підставі аналізу праць встановлено, що для скорочення термінів адаптації студентів до умов навчання в новому соціокультурному середовищі необхідно в процесі навчання російської мови здійснювати зіставлення рідної та іношомовної культур; урахувати психологічні, психосоматичні, соціально-поведінкові чинники, що впливають на процес адаптації тюркомовних студентів до чужої культури.

Психовікову характеристику студентів досліджено в працях Б. Ананьєва, Л. Виготського, Ж. Вітліна, П. Гальперіна, П. Зінченка, Г. Костюка, В. Крутецького, О.О. Леонтьєва, М. Жинкіна та ін. З'ясовано, що врахування динаміки соціо- та психовікових характеристик студентів, специфіки їхніх індивідуальних стилів, психотипових, психофізіологічних особливостей та особистісних якостей сприяє індивідуалізації процесу навчання мовленнєвого спілкування російською мовою, підвищенню його ефективності. У процесі проектування технології проведення практичного заняття з російської мови у вищій інженерного профілю викладачеві російської мови необхідно забезпечити можливість вирішення навчально-виховних завдань розвитку особистості і створити умови відповідно до її вікових та індивідуальних особливостей.

Для методики навчання нерідної мови важливим є врахування психолінгвістичних аспектів мовленнєво-мисленнєвої діяльності суб'єктів технічної освіти. У дослідженні доповнено психологічні основи навчання нерідної мови студентів-білінгвів інженерного профілю з урахуванням їхніх когнітивних стилів. Під когнітивними стилями студентів у широкому значенні розуміємо способи (форми) сприйняття, мислення і дії суб'єкта, що задають індивідуально-стійкі та особистісні характеристики вирішення пізнавальних завдань у різних ситуаціях. Уперше за допомогою спостереження за навчальним процесом та лінгво-когнітивного анкетування визначено когнітивні стилі іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю, уведено поняття «когнітивний стиль іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю». Встановлено, що фахівцям інженерного профілю, у тому числі тюркомовним, переважно властивий аналітичний когнітивний стиль, основні риси якого схожі з характеристиками, необхідними в інженерній діяльності. На підставі аналізу наукової літератури з когнітивної проблематики (І. Авдєєва, Л. Бартошевич, Т. Владимірова, В. Зінченко, О. Каган, Г. Колосницина, Б. Лівер, І. Мангус, Т. Мелентьєва, Л. Фарисенкова) описано когнітивний стиль іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю. Підкреслено, що під час навчання цих студентів викладачеві необхідно вивчати й урахувати їхні типові когнітивні стилі з метою підвищення якості навчання російської мови як нерідної.

У дослідженні встановлено, що ефективність оволодіння іноземною мовою залежить від мотивації навчання (В. Асєєв, Л. Божович, А. Маркова, Є. Шорохова, П. Якобсон та ін.). Навчальну мотивацію трактуємо як комплекс найрізноманітніших спонукань. Формування мотивації оволодіння іноземною мовою в тюркомовних студентів інженерного профілю спрямовано на досягнення

ними комунікативної компетенції. З'ясовано, що мотиваційні резерви студентів залишаються недостатньо реалізованими у зв'язку з відсутністю суб'єктивної значущості оволодіння іноземною мовою. Між професійною мотивацією і мотивацією оволодіння іноземною мовою існує певна залежність: більш високому рівню професійної мотивації відповідає більш висока значимість внутрішніх мотивів.

Психолінгвістичні основи навчання нерідної мови розробляли такі вчені, як Б. Беляєв, Л. Виготський, П. Гальперін, І. Зимня, М. Жинкін, С. Кацнельсон, Ю. Кудряшов, О. О. Леонт'єв, О. М. Леонт'єв, О. Лурія, Т. Рябова, О. Соколов, Р. Фрумкіна, Е. Шубін та ін.). Психолінгвістичною основою формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю є теорія мовленнєвої діяльності, що обумовлює проектування, організацію і проведення практичних занять, узагальнена мета яких забезпечить формування комунікативної компетенції студентів, а стратегічна кінцева мета – розвиток вторинної мовної особистості. Досягнення комунікативної компетенції нерідною мовою можливе лише завдяки спілкуванню в процесі спільної діяльності з оволодіння нерідною мовою.

Аналіз психолінгвістичних досліджень дозволив з'ясувати, що висловлення реалізується в зовнішньому (слухання, читання) або у внутрішньому мовленні (говоріння, письмо). Внутрішнє мовлення формується в процесі оволодіння зовнішнім – усним і писемним – мовленням. Формування внутрішнього мовлення нерідною мовою тюркомовних студентів одночасно спрямовано на практичне оволодіння ним. На становлення внутрішнього мовлення впливають вправи з аудіювання, говоріння, читання, письма, оскільки внутрішнє мовлення є активним механізмом мислення.

У сучасному навчальному процесі переважає ідея взаємопов'язаного навчання різних видів мовленнєвої діяльності, яка розглядається як важливий чинник оптимізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. Саме тому проблемі взаємозв'язку видів мовленнєвої діяльності присвячено численні наукові праці психологів, психолінгвістів і методистів.

Проблема взаємодії рецептивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності розглядається в працях таких учених, як Л. Апатова, І. Зимня, Ю. Єрьомін, Б. Лапідус, В. Статівка, Л. Стродт та ін. Аналіз численних робіт науковців дає підстави стверджувати, що більшість праць орієнтовано на висвітлення взаємодії, взаємопроникнення рецептивних видів мовленнєвої діяльності. Навчання рецептивних видів мовленнєвої діяльності російською мовою як іноземною / нерідною, що адресоване конкретному контингенту студентів певної національності, у психолінгвістичному і когнітивному планах вивчено недостатньо. На думку вчених, проблема взаємодії всіх видів мовленнєвої діяльності, зокрема рецептивних і продуктивних, усе ще залишається відкритою. Значну частину досліджень присвячено розгляду проблеми взаємодії слухання й говоріння (Г. Пальмер, С. Даріан, Е. Фриз).

Установлено, що процес породження мовленнєвого висловлювання в іноземних студентів ускладнюється інтерференцією рідної мови, недостатнім

розвитком у них умінь і навичок активного російського мовлення (П. Гальперін, С. Кацнельсон, І. Кітроська, Л. Рагімова, Р. Расулов, А. Соколов, Л. Щерба та ін.). У цих студентів навички спілкування російською мовою формуються на основі сформованих навичок рідної мови. З'ясовано, що взаємодія внутрішнього мовлення, мислення і зовнішнього мовлення російською мовою такі ж, як і рідною мовою. Систему роботи з попередження й подолання інтерференції необхідно будувати, ураховуючи свідоме і несвідоме в навчанні нерідної мови. Сприйняття й розуміння російської мови іноземними тюркомовними студентами інженерного профілю здійснюється на матеріалі текстів за фахом, тому в процесі навчання необхідно враховувати особливості сприйняття ними наукового тексту.

У третьому розділі – «Лінгвістичні передумови формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови» – проведено порівняльний аналіз мови інженерної комунікації російської і тюркських мов; розглянуто текст й інженерний дискурс, питання оволодіння студентами російським інженерним дискурсом як сукупністю інженерних знань певної галузі та способами вираження цих знань російською мовою; схарактеризовано лінгвістичний аспект проблеми помилки, механізм її породження та попередження; виявлено лінгвістичні й екстралінгвальні чинники, що впливають на розуміння тексту і сприяють успішному протіканню комунікації; досліджено національну специфіку міжкультурної комунікації. Мовний рівень інженерної комунікації – науково-технічний функційний стиль мовлення – досліджувався у працях таких учених, як І. Авдеева, Т. Васильєва, Т. Вишнякова, Д. Ізаренков, В. Костомаров, С. Курганова, О. Лаптева, Н. Ларіохіна, Н. Мете, О. Митрофанова, Є. Мотіна та ін.

Установлено, що мова інженерної комунікації має свої особливості на різних рівнях мови – лексичному, морфологічному й синтаксичному, – які є відбиттям образу світу інженера, імпліцитно присутнього в будь-якому тексті / дискурсі в межах автентичної інженерної комунікації.

Особливості тюркських мов є основними чинниками, від яких залежить інтерференція в навчанні різних видів мовленнєвої діяльності. Типологічний підхід у дослідженні уможливив не лише прогнозування, фіксування, аналіз інтерферентних явищ, а й розкриття причин відхилень від норм у російському мовленні іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю та шляхи подолання цих відхилень. Уперше в лінгвістиці проведено зіставний аналіз мовних рівнів інженерної комунікації російської та тюркських мов, що дозволяє досліднику і викладачеві накреслити шляхи раціонального, ефективного викладання російської мови. Уточнено критерії добору лексико-граматичного матеріалу, що відбиває специфіку мови інженерної комунікації з урахуванням його складності для презентації в іноземній тюркомовній аудиторії. Обґрунтовано, що в процесі вдосконалення російського наукового мовлення студентів-білінгвів необхідно враховувати складність досліджуваної теми в російській мові, а також структурні відмінності російської та тюркських мов.

Істотні відмінності між російською і тюркськими мовами полягають у граматичних формах частин мови, структурі словосполучень і речень, а також

значною мірою в лексиці, оскільки структура слова і форми його зв'язку з іншими словами визначаються граматичними будовами мов. Значні розбіжності спостерігаються у фонетичних системах цих мов, тому під час навчання російської мови зазначеного контингенту слід урахувувати міжмовну інтерференцію на фонетичному рівні. Наголошено, що активізація наукових досліджень як у галузі фонологічних систем рідних мов, так і на зіставному рівні не знаходить відповідного відбиття не тільки в практиці навчання російської мови в національних загальноосвітніх навчальних закладах, але й у вишах України.

Для науково-технічних різновидів наукового стилю характерне переважання дієслівних форм і двовидових дієслів, розуміння яких викликає труднощі в тюркомовній аудиторії. Центральне місце під час навчання інженерної комунікації посідають: 1) односкладні безособові речення; 2) односкладні неозначено-особові та двоскладні речення; 3) пасивні конструкції; 4) прислівникові й дієприслівникові звороти; 5) підрядні речення зі словом «який». Порівняльний аналіз російської та тюркських мов виявив, що структурні типи простого речення і принципи класифікації їх (односкладні та двоскладні; поширені й непоширені; повні та неповні; іменні й дієслівні; означено-особові, неозначено-особові й безособові та ін.) в основному збігаються. Водночас у російській мові порівняно з тюркськими мовами члени простого речення мають свої особливості.

Проведений зіставний аналіз дозволив відповісти на методичні запитання, а саме: які розділи вводити поступово, незначними дозами, на які явища російської мови пропонувати більше вправ; що, як і коли слід коригувати, який матеріал треба подавати як абсолютно новий і невідомий; як правильно вирішити питання про роль, місце і масштаби звернення до рідної мови студентів, а також застосування прийому зіставлення в процесі навчання російської мови.

Поряд з поняттями «мова», «мовлення» в сучасній лінгвістичній літературі використовуються і такі, як «текст», «дискурс». Текст розглядаємо як продукт мовлення, а дискурс – текст, який реалізується в мовленні в поєднанні з позамовними реаліями. Протиставлення дискурсу і тексту зводять до протиставлення дискурсу як динамічного процесу мовленнєвої діяльності і тексту, що має завершеність і статичність продукту такої діяльності. У науковій літературі дискурсивний напрям розглядається як один з основних напрямів сучасної лінгвістики. Дискурсу, методам аналізу дискурсу і тексту присвячено дослідження вітчизняних і зарубіжних учених (С. Аристова, Р. Барта, Ф. Бацевича, Е. Бенвеніста, Ж. Гійому, Т.А. ван Дейка, В. Дем'янкова, Ж. Дерріда, М. Йоргенсен, В. Карасика, В. Кінча, В. Красних, Г. Льовіної, Д. Пайара, Ю. Прохорова, В. Розіна, І. Сусової, С. Тічер та ін.). Дискурс у загальному розумінні – це письмовий чи мовленнєвий вербальний продукт у деяких сферах діяльності, зокрема в інженерній. Російський інженерний дискурс становить суму виражених вербально, графічно й у вигляді формул природничих, математичних і власне інженерних знань, загальних для всього людства. Оволодіння російським інженерним дискурсом означає оволодіння не тільки інженерними знаннями в певній галузі, а й способами вираження їх російською мовою.

Наукові дослідження в галузі лінгводидактичної теорії помилок в мовленні іноземних студентів представлено в працях С. Абакумова, А. Асланова, Т. Баляхіної, Ф. Бацевича, О. Ігнат'євої, Т. Кірик, В. Костомарова, Б. Лапідуса, О. Митрофанової, О. Нечаєвої, Є. Поліванова, І. Устинова, Т. Шухардта, Л. Щерби, С. Ервіна й ін. Причини помилок учені вбачають у міжмовній і внутрішньомовній інтерференції або в причинах дидактичного характеру. З'ясовано, найбільшу складність для студентів-білінгвів представляють ті категорії та явища граматики російської мови, які відсутні в їхній рідній мові. Засвоєння їх породжує найбільшу кількість типових помилок.

Класифікація помилок у російському мовленні іноземних тюркомовних студентів пов'язана з такими аспектами мови: 1) фонетичним (фонетичні, ритміко-інтонаційні помилки); 2) граматичним (морфологічні, словотвірні, синтаксичні помилки); 3) лексичним (порушення лексичної сполучуваності, неправильне слововживання, незнання полісемії, помилки у вживанні синонімів, омонімів, антонімів, паронімів), а також з аспектами мовлення: невідповідність темі, фактичні помилки, логічні помилки (порушення структурно-сміслових частин фрази, тексту, пропускання слів, змішування мікротем); помилки, пов'язані зі зміщенням плану повідомлення (під час викладу змісту тексту від першої і третьої особи).

В етнопсихолінгвістичній літературі актуальні такі проблеми, як вияв спільності культур і національно-культурного розмаїття, місце й значення мови в національній специфіці культур тощо. У дослідженні встановлено, що взаєморозумінню між представниками різних культур перешкоджають такі національно-специфічні компоненти, як: традиції, звичаї та обряди; побутова культура; повсякденна поведінка (звички); кінесичні коди; національні картини світу, що відбивають особливості сприйняття навколишнього світу і національний менталітет; художня культура (Г. Гачов, Л. Шейман, Н. Варич, Ю. Бромлей, І. Марковіна, Ю. Сорокін та ін.).

У четвертому розділі – **«Лінгводидактичні засади формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови»** – висвітлено такі питання: сучасні наукові тенденції в лінгвістиці та методиці навчання російської мови як нерідної; мовне середовище як дидактична категорія в методиці навчання іноземних мов; пріоритетні закономірності, підходи, принципи, методи і прийоми, засоби навчання російської мови як нерідної іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю; комунікативні потреби як чинник, що визначає обсяг і рівень комунікативної компетенції студентів; особливості організації процесу навчання зазначеного контингенту на підготовчому факультеті й на першому курсі технічного університету; цілі та зміст навчального процесу в технічному виші; компетенції викладача-філолога, який працює у виші інженерного профілю; організація самостійної та позааудиторної роботи студентів; особливості конструювання тестів, орієнтованих на тюркомовну аудиторію.

Аналіз наукових праць, що досліджують інноваційні аспекти освіти і науки в Україні, фундаментальні й часткові проблеми вищої школи, дозволяють зробити

висновок про зміну основних поглядів на цілі професійної, у тому числі, інженерної освіти (В. Андрющенко, В. Галузинський, Б. Гершунський, М. Загірняк, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лунячек, А. Мещанінов, Є. Пінчук, А. Хуторської та ін.). Установлено, що важлива інновація сучасної інженерної освіти – це зміна освітньої парадигми, перехід від інформаційно-трансляційної парадигми освіти до особистісно творчої. У зв'язку з цим сучасна концепція мовної освіти перш за все антропоцентрична. У новій парадигмі освіти передбачено формування сукупності компетенцій. Поєднання дослідницьких підходів нової парадигми, урахування останніх тенденцій у лінгвістиці, методиці навчання іноземних мов, російської мови як іноземної та нерідної є основою методики формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю.

Російське мовне середовище розглядаємо як важливий чинник успішного формування комунікативної компетенції майбутніх іноземних інженерів.

У методиці викладання іноземних мов існують різні визначення поняття «підхід». У нашому розумінні підхід до навчання – це базисна категорія методики, яка визначає стратегію навчання мови і вибір методу навчання, що реалізує таку стратегію. Обґрунтовано, що процес формування комунікативної компетенції студентів-білінгвів інженерного профілю доцільно здійснювати на основі комунікативно-діяльнісного, особистісно зорієнтованого, системного, компетентнісного, комунікативно-когнітивного, професійного, дедуктивного, функційного, модульного, технологічного, свідомого, соціокультурного, рівневого підходів. Виділені підходи є методологічною основою визначення стратегій і методів навчання російської мови як нерідної студентів-білінгвів інженерного профілю. Уперше з метою формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови застосовано компетентнісний, рівневий і комунікативно-когнітивний підходи. Оскільки окремі підходи не віднесено до жодної класифікації в лінгводидактиці, нами доповнено класифікацію підходів до навчання російської мови як нерідної: професійно зорієнтований і компетентнісний віднесено до групи дидактичних підходів, когнітивно-комунікативний – до інтегрованих підходів, а рівневий – до лінгвістичних підходів.

У дослідженні доповнено закономірності навчання у вищі закономірностями навчання мови, специфічними закономірностями навчання нерідної мови, специфічними закономірностями сприймання та творення мовлення в процесі навчально-професійної інженерної діяльності. У науковій літературі існують різні трактування поняття «закономірності навчання». Під закономірностями навчання розуміємо об'єктивні, істотні, стійкі, повторювані зв'язки між складниками, компонентами процесу навчання. Установлено, що закони та закономірності, які визначають порядок досягнення цілей навчання і розв'язання поставлених завдань, сприяють ефективному управлінню навчальною діяльністю, дають можливість передбачити результати навчально-виховної роботи, науково обґрунтувати й оптимізувати зміст, методи і форми

навчання іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю. Дидактичні закономірності відбито в принципах навчання, що визначають стратегію і тактику практичних дій суб'єктів дидактичного процесу. Сутність і основні вимоги розглянутих дидактичних закономірностей відбито в принципах навчання, що складають основу наукової методичної концепції навчання російської мови іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю.

Принципи навчання, класифікацію їх розглядають педагоги, психологи і філософи (А. Дистервег, Л. Божович, І. Зязюн, Я. Коменський, В. Оконь, О. Падалка, І. Смолюк, Ч. Куписевич, І. Підласий, В. Розанов, К. Ушинський, О. Шпак та ін.). Принципи навчання російської мови як нерідної / іноземної виокремлено Н. Бакєєвою, Т. Капітоновою, В. Костомаровим, О. Митрофановою, М. Шанським та ін. Доведено, що проектування освітнього процесу відповідно до принципів навчання рідної мови – дидактичних (свідомості, наочності, системності та послідовності навчання, міжпредметної координації, міжкультурної взаємодії, послідовності й доступності); лінгвістичних (системності, розмежування явищ на рівні мови і мовлення, стилістичної диференціації, мінімізації мови в навчальних цілях); психологічних (мотивації, поетапності формування мовленнєвих навичок і вмінь, урахування індивідуально-психологічних особливостей особистості студентів, урахування адаптаційних процесів); власне методичних (комунікативності, урахування рідної мови студентів, випереджального навчання усного мовлення, навчання видів мовленнєвої діяльності в їхньому взаємозв'язку, професійної спрямованості навчання, ситуативно-тематичної організації матеріалу, урахування рівнів володіння мовою) – і принципів навчання нерідної мови (взаємозв'язку компонентів мети навчання, лінгвометодичної та полікультурної компетентності викладачів) відповідають вимогам, що висуваються до методики формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови в цілому та її окремих компонентів і забезпечують ефективне навчання російської мови зазначеного контингенту на другому рівні володіння російською мовою. Виділені принципи істотно вплинули на добір змісту і методів навчання.

У дослідженні доповнено принципи організації змісту навчання іноземних студентів інженерного профілю принципом урахування рідної мови.

Одним із головних завдань викладачів російської мови на першому курсі є поглиблене вивчення іноземцями мови спеціальності з урахуванням комунікативних потреб. Питання про комунікативні потреби студентів як актуальна проблема методики навчання іноземних мов привертало до себе увагу дослідників у безпосередньому зв'язку із затвердженням комунікативно зорієнтованого підходу до навчання мови як нерідної. Цій проблемі присвячено наукові праці А. Арутюнова, Г. Бітєхтіної, Т. Васильєвої, М. Вятютневої, І. Зимньої, Л. Клобукової, Н. Піротті та ін.

Доведено, що комунікативні потреби в різних видах мовленнєвої діяльності студентів технічних ВНЗ обумовлені специфікою навчальних дисциплін, що вивчаються в кожному конкретному виші, і специфікою майбутньої професійної

діяльності. В основу змісту навчання мають бути покладені реальні комунікативні потреби конкретного контингенту. На підставі наукового аналізу літератури, анкетування іноземних тюркомовних студентів з'ясовано, що практично всі комунікативні потреби першокурсника перебувають в навчально-професійній сфері.

Навчання іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю диктує нове соціальне замовлення, оскільки вони мають недостатню мовну і предметну підготовку з фізики, хімії, математики, інформатики. У дослідженні запропоновано вважати обов'язковим етап довишівської підготовки для тих студентів, які не вивчали російську мову або володіють нею нижче базового рівня. Щодо навчання першокурсників, які володіють російською мовою на базовому рівні, для них було запропоновано навчальний матеріал, що сприяв формуванню комунікативної компетенції та готував їх до виконання тесту першого сертифікаційного рівня.

Цей етап навчання вимагав проведення організаційно-педагогічних заходів: установлення рівня навченості, формування складу груп для навчання російської мови. У методичних цілях варто в процесі навчання мови спеціальності комплектувати групи, що складаються тільки з тюркомовних студентів.

У дослідженні зазначено, що однією з головних цілей у період навчання іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в українських вишах є оволодіння мовою спеціальності та науковим стилем мовлення в його писемній та усній формах, оскільки усне наукове мовлення є основним джерелом надходження професійної інформації на лекціях і семінарських заняттях у ВНЗ, а письмові джерела студенти вивчають самостійно під час підготовки до аудиторних занять і до складання іспитів. При цьому слід приділяти значну увагу формуванню їхніх навичок та вмінь в основних видах мовленнєвої діяльності з урахуванням рівня володіння російською мовою, специфіки навчального процесу в технічному виші, особливостей інженерного мислення і тюркських мов.

У дидактиці й методиці навчання мов існує розбіжність не лише в трактуванні понять «метод», «прийом», але і в класифікаціях методів навчання. Поняття «метод» тлумачимо як спосіб досягнення мети. З огляду на особливості навчання російської мови в технічному виші, особливості рідної мови студентів, їхніх когнітивних переваг, урахуваючи підходи до навчання мови, дібрано й схарактеризовано сучасні загальнодидактичні й частковометодичні методи і прийоми формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю. Розширено критерії вибору методів і прийомів навчання російської мови в національній аудиторії технічного вишу з урахуванням когнітивного стилю фахівців інженерного профілю; доповнено методи і прийоми навчання нерідної мови методами і прийомами навчання, які обумовлені когнітивними вподобаннями студентів.

Пріоритетними методами навчання в розробленій методичній системі є дедуктивний, свідомо-практичний і комунікативний. Методичні прийоми навчання обумовлені когнітивним стилем студентів-іноземців. Серед прийомів

навчання в тюркомовній аудиторії особливого значення набуває прийом зіставлення явищ мови.

Уперше складено національно орієнтовану програму для навчання російської мови як нерідної зазначеного контингенту, що побудована на основі компетентнісного підходу, ураховує рівень володіння російською мовою студентами, дані порівняльного аналізу російської та тюркських мов.

У дослідженні вперше розроблено систему вправ з формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю, яка включає підсистему мовних і підсистему мовленнєвих вправ.

Підкреслено, що активізація іноземних тюркомовних студентів не тільки в умовах аудиторної, а й у позааудиторній самостійній роботі є неодмінною умовою формування їхньої комунікативної компетенції в процесі вивчення російської мови як нерідної у вищій інженерного профілю. В основі навчання російської мови як нерідної лежить систематична самостійна робота студентів в аудиторії, і поза нею з обов'язковим виконанням завдань і подальшою перевіркою їх викладачем.

Однією з актуальних проблем викладання російської мови як нерідної і російської мови як іноземної на сучасному етапі є проблема пошуку ефективних шляхів досягнення якості мовного навчання й оцінювання методом тестування студентів конкретних мовних груп і етносів (у нашому дослідженні – тюркських). Сьогодні стандартизована контрольна-оцінювальна діяльність у навчанні російської мови як іноземної здійснюється за допомогою тестів. Доведено, що підвищити ефективність процесу оволодіння російською мовою як нерідною можна, якщо змістова і методична його корекція здійснюється на основі національно зорієнтованих контрольних-вимірних матеріалів (тестів). У дослідженні вперше розроблено тести, орієнтовані на тюркомовних студентів, що дозволило врахувати складні моменти мовного і мовленнєвого плану, усвідомити причини мовних і мовленнєвих помилок, а також ужити заходів для усунення їх.

Працюючи з іноземним контингентом в умовах нового соціального замовлення, який став комерційним, викладач російської мови може ефективно навчати студентів з тюркомовних країн, якщо враховуватиме їхній рівень володіння російською мовою, особливості рідної мови й культури, а також специфіку навчання у вищій інженерного профілю, буде знати зміст навчальних планів і програм з фахових дисциплін і наступність вивчення їх, етапи інженерного пошуку, професійні потреби майбутніх інженерів, а також сферу застосування професійних знань.

У п'ятому розділі – **«Експериментальна перевірка методики формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови»** – схарактеризовано зміст і структуру експериментально-дослідного навчання за розробленою методикою, представлено організацію всіх етапів педагогічного експерименту, їхній перебіг, а також апробацію результатів дослідження в експериментальних вищих навчальних закладах.

На підставі аналізу й узагальнення даних, представлених у наукових джерелах, обґрунтування сутності та структури комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю було розроблено логіку і завдання експериментального етапу дослідження, метою якого стало виявлення ефективності експериментальної методики формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови.

Для досягнення основної мети та розв'язання завдань дослідження, перевірки висунутої гіпотези було розроблено лінгводидактичну модель формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови (рис. 1).

Змістовий компонент експериментальної методики навчання має п'ять складників комунікативної компетенції зазначеного контингенту – когнітивний, мовний, предметний, мовленнєвий, дискурсивний. Його представлено мовленнєвими вміннями й навичками володіння граматичними засобами у вигляді граматичної (мовної) компетенції; мовленнєвими навичками і вміннями під час читання текстів; навичками і вміннями, необхідними для розуміння аудитивно представленої інформації (діалогічне і монологічне мовлення); мовленнєвими вміннями і навичками, необхідними для фіксації в письмовій формі отриманої інформації, а також уміннями письмово подати деякі відомості відповідно до комунікативної настанови; мовленнєвими навичками і вміннями, необхідними для усного (діалогічного і монологічного) мовлення.

Процесуальний компонент моделі дослідження побудовано на основі визначених закономірностей і підходів до навчання, принципів навчання. Він містить організаційно-педагогічні заходи й етапи експерименту – аналітико-констатувальний, формувальний, контрольний.

Методичний компонент моделі – схематичний процес навчання рецепції та продукування власних висловлювань з тем спеціальності, що відповідав компонентам комунікативної компетенції студентів-білінгвів інженерного профілю. Він був спрямований на формування фонетичної, лексичної, граматичної компетенції, навчання рецепції і навчання навичкам продукування текстів за фахом на основі оригінальних. Методика формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови враховує недостатню початкову підготовку студентів, їхні когнітивні стилі, подібності й відмінності російської та тюркських мов, включає систему мовних, мовленнєвих вправ і спеціальні інженерні завдання, комплекс текстів зі спеціальності та методику навчання. У дослідженні навчання студентів, що мають базовий (допороговий) рівень володіння російською мовою, здійснювалося на пороговому та на пороговому просунутому рівнях володіння мовою.

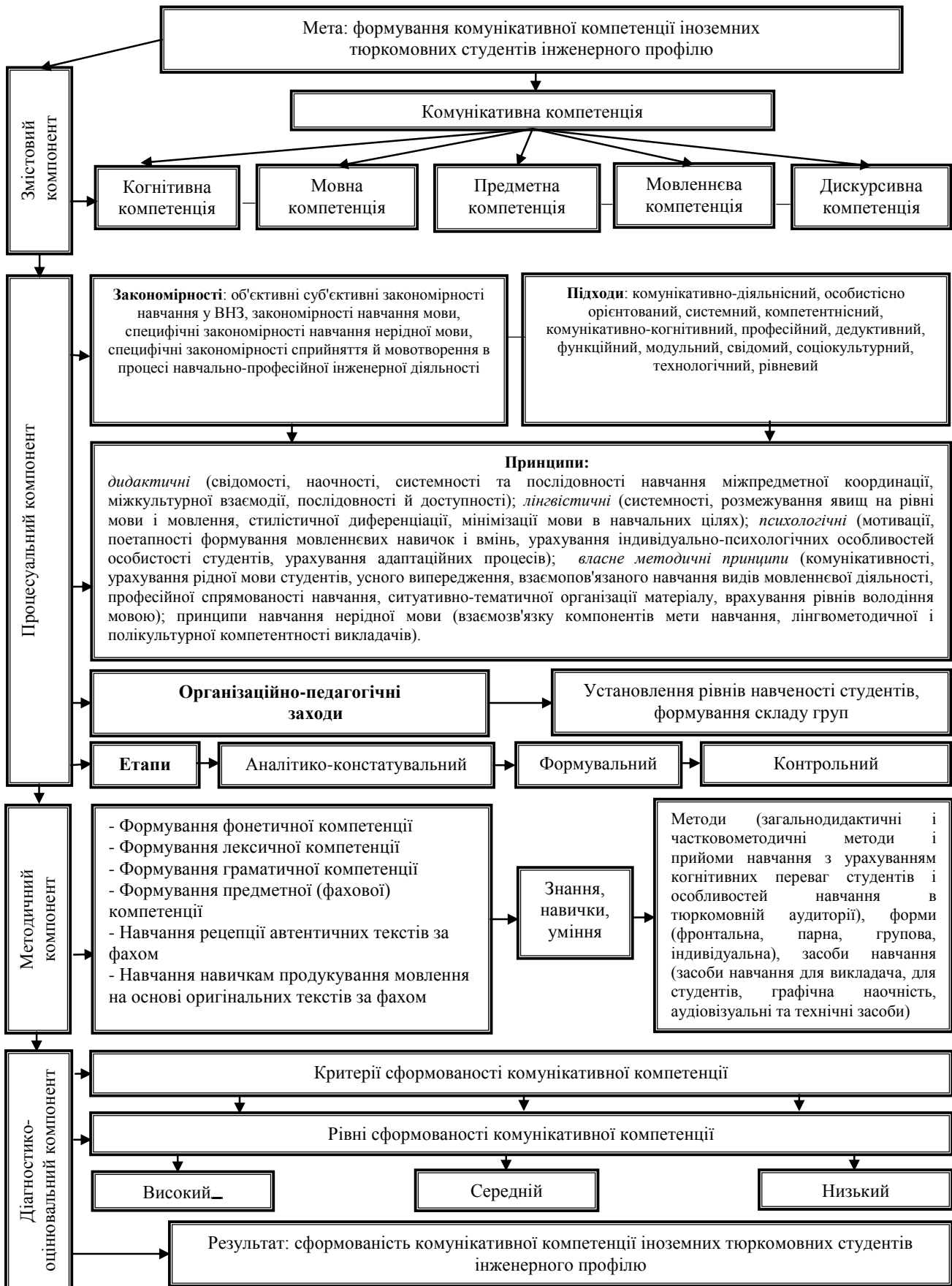

Рис. 1. Лінгводидактична модель формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови

Запропонована методика дозволила, дотримуючись принципу автентичності використуваного матеріалу на практичних заняттях з російської мови, вивчати складні синтаксичні конструкції, багаторазово виконувати вправи, спрямовані на формування вмінь правильного вживання частотної дієслівної та професійно значущої терміної лексики. Однією з умов успішного застосування її було імпліцитне навчання різних видів мовленнєвої діяльності. Авторська методика будувалася на фонетичному та лексико-граматичному матеріалі, що входив до авторської національно орієнтованої «Лінгводидактичної програми з російської мови як нерідної».

Розроблена методика реалізована в національно і професійно орієнтованих навчальних матеріалах комунікативно-діяльнісного типу. Національно і професійно зорієнтовані матеріали для навчання наукового стилю мовлення і мови спеціальності іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю будувалися на оригінальних і автентичних текстах за фахом студентів; системі мовних і мовленнєвих вправ, що включали національно зорієнтовані вправи для навчання російської науково-технічної термінології; вправи, що формували навички та вміння аудіювання лекцій за фахом на основі врахування особливостей тюркських мов; вправи на попередження фонетичної та граматичної інтерференції; завдання, що забезпечували формування власне інженерних умінь і навичок, а також завдання, що враховували когнітивні стилі студентів інженерного профілю.

Уперше в дослідженні показано, як на практичних заняттях застосовувалися методи і прийоми навчання з урахуванням когнітивних переваг і рідної мови студентів; визначено когнітивний стиль іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови; встановлено на основі анкетування комунікативні потреби студентів-білінгвів інженерного профілю; здійснено вперше навчання російської мови й тестування іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю відповідно до базового і першого (порогового) рівнів, які виділено на першому рівні володіння мовою відповідно до Загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти. Подальшого розвитку в дослідженні набула система попередження й усунення помилок у мовленні студентів, обумовлених інтерференцією їхньої рідної мови.

Діагностико-оцінювальний компонент моделі включав критерії, рівні, діагностику результатів сформованості комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови із застосуванням тестів різних рівнів.

Програма експериментального формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю за розробленою методикою була спрямована на формування когнітивної, мовної, мовленнєвої, предметної та дискурсивної компетенцій. Створене програмно-методичне забезпечення (національно орієнтована лінгводидактична програма навчання російської мови як нерідної, зміст якої дає можливість реалізувати компетентнісний підхід у навчанні з метою формування певного рівня володіння російською мовою; національно і професійно орієнтовані навчальні матеріали;

національно орієнтовані тести; навчальний багатомовний тлумачний «Словник дієслів російської мови на матеріалі дисциплін інженерного профілю») апробовано на формувальному етапі педагогічного експерименту. Експериментальна перевірка розробленої методики проводилася в групах іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю першого року навчання.

У дослідженні виділено критерії, показники, а також три рівня (високий, середній і низький) сформованості комунікативної компетенції зазначеного контингенту. Два критерії (знанневий і когнітивний) та показники оцінювання їх застосовано на всіх етапах педагогічного експерименту. Рівні сформованості комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови визначалися з використанням тестів різних рівнів загального та професійного володіння російською мовою.

Експериментальну роботу було проведено в три етапи. На першому здійснено констатувальні зрізи і формування складу контрольної групи (КГ) та експериментальної групи (ЕГ). Другий етап проходив у формі педагогічного формувального експерименту. На третьому етапі проведено контрольні зрізи, підбито результати формувального експерименту і здійснено порівняльний аналіз отриманих результатів.

Початковий рівень володіння російською мовою студентів ЕГ і КГ – базовий. За результатами констатувальних зрізів у іноземних студентів-білінгвів інженерного профілю як КГ, так і ЕГ зафіксовано переважно низький рівень сформованості комунікативної компетенції (63,8 % – в ЕГ та 63,3 % – у КГ), середній рівень було визначено у 36,2 % – ЕГ і 36,7 %, студентів КГ. При цьому не було студентів, які мали високий рівень володіння російською мовою. Статистичне оброблення отриманих даних за критерієм Пірсона χ^2 дозволило констатувати однорідність контрольної й експериментальної виборки.

Дослідне навчання здійснювалося за авторською методикою формування комунікативної компетенції зазначеного контингенту в процесі навчання російської мови. Мета педагогічного експерименту полягала у виявленні ефективності експериментальної методики формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови. Очікувані результати – підвищення рівня комунікативної компетенції студентів-білінгвів інженерного профілю в процесі навчання російської мови.

Під час дослідного навчання студенти ЕГ досягли першого рівня володіння російською мовою і перейшли на другий рівень, на якому здійснювалося навчання мови спеціальності у вишах інженерного профілю.

За результатами контрольних зрізів на підставі підрахунку середніх показників було визначено рівні сформованості комунікативної компетенції в студентів ЕГ і КГ у порівнянні з результатами аналітико-констатувального етапу експерименту (табл. 1).

З таблиці видно, що на контрольному етапі експерименту на низькому рівні залишилося 52,3 % студентів-білінгвів інженерного профілю ЕГ і 57,7 % – КГ, середній рівень виявлено у 40, 4 % студентів ЕК та 39 % – КГ, високий рівень

сформованості комунікативної компетенції зафіксовано у 7,3 % студентів ЕГ і 3,3 % – КГ.

За результатами статистичної обробки експериментальних даних методом обчислення за критерієм Пірсона χ^2 доведено, що різниця між результатами діагностування іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю експериментальної і контрольної груп є статистично вагомою.

Таблиця 1

Рівні сформованості комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови (%)

Рівні	Аналітико-констатувальний етап		Контрольний етап	
	КГ	ЕГ	КГ	ЕГ
Високий	-	-	3,3	7,3
Середній	36,7	36,2	39	40,4
Низький	63,3	63,8	57,7	52,3
Разом	100	100	100	100

Отже, запропонована експериментально-дослідницька методика формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови ефективно вплинула на підвищення рівня сформованості їхніх мовленнєвих навичок і вмінь у різних видах мовленнєвої діяльності.

Порівняльний аналіз змін у рівнях сформованості комунікативної компетенції зазначеного контингенту в процесі навчання російської мови виявив значні позитивні зміни в ЕГ на відміну від КГ. Динаміку змін у рівнях сформованості комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови відбито на рис. 2.

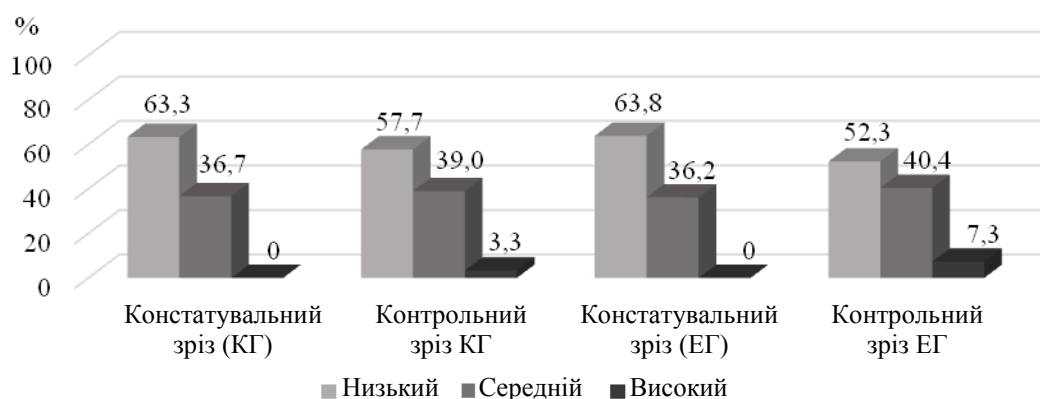

Рис. 2. Динаміка змін у рівнях сформованості комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови

У порівнянні з результатами аналітико-констатувального етапу експерименту відносна кількість студентів ЕГ, що мають бали високого та середнього рівнів на кінець експериментального навчання збільшилася на 11,5 %. Проаналізовані з допомогою методів математичної статистики на контрольному етапі педагогічного експерименту результати експериментально-дослідного навчання, позитивна динаміка зростання рівнів сформованості комунікативної компетенції студентів ЕГ підтвердила ефективність методики формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови й високий науково-методичний рівень організації та проведення всіх етапів педагогічного експерименту в базових ВНЗ.

ВИСНОВКИ

У дисертації представлено теоретичне обґрунтування й нове вирішення наукової проблеми, що виявляється в розробленні моделі й експериментальної методики формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів у процесі навчання російської мови у вищій інженерного профілю з урахуванням їхнього рівня володіння мовою, когнітивних стилів та особливостей тюркських мов.

Під час теоретико-експериментального дослідження було вирішено всі поставлені завдання, отримано й проаналізовано теоретичні й практичні результати, які дозволили дійти таких висновків:

1. Сучасні умови навчання іноземних студентів російської мови у вищій інженерного профілю потребують переходу на іншу парадигму оволодіння нерідними мовами, формування готовності до міжкультурної комунікації. В основі такого переходу лежать методики, розроблені на основі компетенцій, та організація навчання в контексті майбутньої професійної діяльності. У зв'язку з цим процес навчання російської мови іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю повинен бути спрямований на формування комунікативної компетенції в різних видах мовленнєвої діяльності, що дозволить їм реалізувати свою домінуючу потребу – опанувати російську мову для здобуття вищої освіти.

2. Аналіз філософських засад формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови виявив, що особливості інженерної діяльності та мислення полягають в умінні абстрагуватися, застосовувати знання в окремому випадку і за численності практичних умов. Важливим принципом інженерного мислення виявився принцип наочності. Визначено, що завдання розвитку вищої професійної школи на сучасному етапі акцентуються передусім на формуванні професійної компетентності майбутніх інженерів. Під час навчання мови спеціальності іноземних студентів технічних вишів на перше місце висувається завдання формування їхньої комунікативної компетенції.

Теоретичне осмислення й узагальнення закономірностей, підходів, принципів навчання з урахуванням напрямів модернізації освіти в Україні, сучасних тенденцій у лінгвістиці та методиці навчання російської мови як іноземної / нерідної довело, що основою формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови є пріоритетні закономірності (загальнодидактичні, лінгводидактичні закономірності навчання мови, специфічні закономірності навчання нерідної мови, специфічні закономірності сприймання та творення мовлення в процесі навчально-професійної інженерної діяльності), підходи (рівневий, компетентнісний, професійно орієнтований, комунікативно-когнітивний), принципи (дидактичні – свідомості, наочності, системності та послідовності навчання, міжпредметної координації, міжкультурної взаємодії, послідовності й доступності, наочності; лінгвістичні – системності, розмежування явищ на рівні мови і мовлення, стилістичної диференціації, мінімізації мови в навчальних цілях); психологічні – мотивації, поетапності формування мовленнєвих навичок і вмінь, урахування індивідуально-психологічних особливостей особистості студентів, урахування адаптаційних процесів); власне методичні принципи – комунікативності, урахування рідної мови студентів, випереджального навчання усного мовлення, навчання видів мовленнєвої діяльності в їхньому взаємозв'язку, професійної спрямованості навчання, ситуативно-тематичної організації матеріалу, урахування рівнів володіння мовою); принципи навчання нерідної мови – взаємозв'язку компонентів мети навчання, лінгвометодичної та полікультурної компетентності викладачів.

Урахування психологічних чинників (соціально-психологічні особливості навчання мови в умовах нерідного середовища; динаміка соціо- та психовікових характеристик студентів, специфіка їхніх індивідуальних стилів; психотипи, психофізіологічні особливості й особистісні якості; специфіка мотивації; психолінгвістичні аспекти формування мовленнєвого висловлювання **нерідною мовою**) сприяє оптимізації формування комунікативної компетенції студентів-білінгвів інженерного профілю в процесі навчання російської мови.

3. Уперше іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю з лінгводидактичною метою виділено в самостійний контингент. Зазначений контингент студентів не володіє професійними знаннями, має недостатню мовну і предметну підготовку, певні когнітивні переваги, етнопсихологічні та етнокультурні особливості, їхні рідні мови належать до тюркської сім'ї.

4. У дослідженні доведено, що поняття «комунікативна компетенція іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю» має інтегративний характер, основними компонентами якого є когнітивний, мовний, предметний, мовленнєвий і дискурсивний.

5. Виявлено на підставі вивчення наукової літератури, спостереження за навчальним процесом і лінгво-когнітивного анкетування когнітивний стиль іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю. Установлено, що фахівцям інженерного профілю, у тому числі тюркомовним, властивий переважно аналітичний когнітивний стиль, що має характеристики, необхідні для

інженерної діяльності. Опис доміант цього стилю дозволив розробити оптимальну методику навчання російської мови зазначеного контингенту.

6. Зіставний аналіз фонетичного, словотвірного, лексико-граматичного матеріалу з російської та тюркських мов, дібраного для навчання наукового стилю мовлення і мови спеціальності іноземних студентів вишів інженерного профілю виявив, що структурні відмінності й подібності між цими мовами є причиною виникнення інтерференції на просодичному рівні, на рівні графіки, лексики, граматики.

У практиці навчання російської мови як нерідної враховувалися труднощі оволодіння мовою інженерної комунікації для конкретної національної, зокрема тюркомовної, аудиторії. Тому впродовж усіх років навчання студентів російської мови приділялася значна увага вивченню складних для них граматичних категорій (рід іменника, узгодження в роді різних частин мови з іменниками, дієслівне керування, прийменник, різноманітні значення префіксальних дієслів, види складнопідрядних речень).

7. У дослідженні схарактеризовано виявлені й систематизовані комунікативні потреби студентів, що дозволило визначити цілі та зміст навчання під час формування їхньої комунікативної компетенції. Зазначено, що на першому курсі в процесі формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю, які володіють російською мовою на базовому рівні і не пройшли етап довшівської підготовки, викладачеві російської мови необхідно було вирішити спільні завдання як для студентів підготовчих, так і основних факультетів, серед них: освоєння загального курсу російської мови, наукового стилю мовлення, мови спеціальності; відновлення забутих знань, умінь і навичок з профільних предметів; набуття нових знань, умінь і навичок, що складають різницю між шкільними програмами України і попередньою програмою країни навчання та ін. Цей етап навчання вимагав проведення організаційно-педагогічних заходів: устанавлення рівня навченості студентів, комплектування груп, що складаються лише з тюркомовних студентів.

Запропоновано проходити етап довшівської підготовки випускникам національних загальноосвітніх навчальних закладів, що не вивчали російську мову або володіють нею нижче базового рівня.

8. Підходи до навчання мови, особливості рідної мови, когнітивні переваги студентів зумовили сучасні загальнодидактичні та частковометодичні методи і прийоми формування комунікативної компетенції тюркомовних студентів. До провідних методів навчання в розробленій методиці належать дедуктивний, свідомо-практичний і комунікативний. До методичних прийомів навчання, обумовлених когнітивним стилем зазначеного контингенту, належать: 1) автентичність використаних матеріалів; 2) дедуктивність, аналітичність подання матеріалу; 3) аналіз морфологічного складу слів; 4) робота за заздалегідь складеним планом; 5) акцент на письмовому аспекті мовлення; 6) урахування складних тем граматики російської мови; 7) акцент на чіткості інструкції, що виключають виноски та ін.

При цьому методика навчання студентів-білінгвів російської мови як нерідної була орієнтована на особливості більшості студентів навчальної групи, а особливості інших студентів урахувалися під час роботи в малих групах, у домашніх завданнях та індивідуальній роботі. Серед прийомів навчання російської мови в національній аудиторії значну увагу приділено прийому зіставлення явищ мови, який не пов'язаний з певними методами і носить універсальний характер. У дослідженні доведено, що під час навчання російської мови доцільно використовувати принципи, методи і прийоми, що враховують особливості навчання російської мови в тюркомовній аудиторії та когнітивні переваги студентів інженерного профілю.

9. Спроектована лінгводидактична модель формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови, що складалася зі змістового, процесуального, методичного та діагностико-оцінювального компонентів, апробована в процесі експериментально-дослідного навчання у вищих навчальних закладах. Методичний компонент моделі, що відповідав компонентам комунікативної компетенції студентів-білінгвів інженерного профілю, був спрямований на формування фонетичної, лексичної, граматичної компетенції, навчання рецепції автентичних текстів за фахом і навчання навичкам продукування текстів за фахом на основі оригінальних. Методика формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови враховувала недостатню початкову підготовку студентів, їхні когнітивні стилі, подібності та відмінності російської і тюркських мов, включала систему мовних, мовленнєвих вправ і спеціальні інженерні завдання та комплекс текстів зі спеціальності. У дослідженні навчання студентів, що мали початковий базовий (допороговий) рівень володіння російською мовою, здійснювалося на пороговому та на пороговому просунутому рівнях володіння мовою.

Пропонована методика передбачала вивчення складних синтаксичних конструкцій, багаторазове тренування з дотриманням принципу автентичності використовуваного матеріалу на практичних заняттях, що зумовило ефективне засвоєння частотної дієслівної та професійно значущої термінологічної лексики. Однією з умов успішного функціонування методики стало імпліцитне навчання різних видів мовленнєвої діяльності. Авторська методика будувалася на фонетичному та лексико-граматичному матеріалі, що входив до національно зорієнтованої «Лінгводидактичної програми з російської мови як нерідної». Запропонована методика може застосовуватися для навчання російської мови іноземних тюркомовних студентів в групах моно- і полінаціонального складу.

Для реалізації лінгводидактичної моделі розроблено програмно-методичне забезпечення (національно орієнтована лінгводидактична програма навчання російської мови як нерідної, зміст якої дає можливість реалізувати компетентнісний підхід до навчання з метою формування певного рівня володіння російською мовою; національно і професійно орієнтовані навчальні матеріали; національно орієнтовані тести; навчальний багатомовний тлумачний «Словник дієслів російської мови на матеріалі дисциплін інженерного профілю»).

10. Розроблена система вправ з формування комунікативної компетенції зазначеного контингенту включала дві підсистеми: 1) підсистему мовних вправ і 2) підсистему мовленнєвих вправ. Результатом виконання мовних вправ було формування фонетичних, лексичних і граматичних навичок. Мовленнєві вправи були спрямовані на розвиток і вдосконалення мовленнєвих умінь студентів на основі набутих знань і сформованих навичок. Авторська система вправ містила завдання на подолання фонетичної та граматичної інтерференції, власне інженерні завдання, урахувала когнітивні переваги студентів.

11. Для контролю рівнів сформованості комунікативної компетенції студентів використовувалися тестові завдання, складені для різних рівнів загального та професійного володіння російською мовою. Процедуру формування запропонованої національно орієнтованої моделі навчання (переважно на початковому етапі) полегшувала система національно орієнтованих тестів.

Розроблені критерії (знаннєвий і когнітивний), об'єкти та показники сформованості комунікативної компетенції зазначеного контингенту забезпечили об'єктивність оцінювання студентів на всіх етапах педагогічного експерименту та якісний моніторинг його перебігу. Відповідно до означених компонентів вимірювання було виокремлено три рівні сформованості комунікативної компетенції студентів: високий, середній та низький.

Дослідження особливостей формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю дало можливість виявити значний потенціал розробленої методики для підвищення в них рівня сформованості мовної, професійної та мовленнєвої компетенції. За результатами проведення експериментально-дослідного навчання на контрольному етапі педагогічного експерименту виявлено суттєві позитивні зміни в динаміці сформованості комунікативної компетенції цього контингенту: відносна кількість студентів ЕГ, які досягли високого та середнього рівнів на кінець експериментального навчання, збільшилася на 11,5 %, що засвідчило коректність висунутих на початку дослідження загальної та часткової гіпотез.

Викладені в дослідженні положення не вичерпують усіх аспектів розглянутої проблеми і спонукають до вирішення пріоритетних проблем:

1) поповнення й нормування понятійно-категоріального апарату теорії навчання іноземних мов; 2) розроблення методики формування комунікативної компетенції в процесі навчання нерідної / іноземної мови в конкретній національній аудиторії у вишах, у тому числі інженерного профілю, на різних рівнях володіння мовою; 3) оновлення змісту підготовки студентів-філологів і перепідготовки викладачів російської мови, спрямованої на впровадження нових підходів до навчання іноземців російської мови у вишах.

Основні наукові результати дисертації викладено в таких публікаціях автора:

Монографія

1. Гирич З. И. Формирование коммуникативной компетенции иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля в процессе обучения русскому языку : [монография] / Зоя Гирич. – Х. : Издатель Иванченко И.С., 2016. – 454 с.

Публікації у фахових виданнях України

2. Гирич З. І. Організація та планування самостійної роботи студентів в умовах кредитно-модульного навчання / З. І. Гирич // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – Ялта, 2010. – Вип. 29. – Ч.1. – С. 63–69.

3. Гирич З. И. Коммуникативная компетенция при обучении русскому языку иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля / З. И. Гирич // Педагогичний альманах. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – Вип. 24. – С. 105–112.

4. Гирич З. И. Методика корректирующей работы при изучении падежной системы иностранными тюркоязычными студентами инженерного профиля / З. И. Гирич // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка – 2015. – № 2. – С. 91–97.

5. Гирич З. И. Особенности конструирования тестов, ориентированных на тюркоязычную аудиторию / З. И. Гирич // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. – 2014. – № 1(9). – С. 102–107.

6. Гирич З. І. Помилки іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю, пов'язані із засвоєнням граматики російської мови / З. І. Гирич // Вісник Харківської державної академії культури: зб. наук. пр. – Х. : ХДАК, 2014. – Вип. 45. – С. 253–260.

7. Гирич З. И. Принципы обучения русскому языку иностранных тюркоязычных студентов в высшей технической школе / З. И. Гирич // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – Вип. 3(81) – С. 53–60.

8. Гирич З. И. Психолого-педагогические основы методики формирования коммуникативной компетенции иностранных тюркоязычных студентов-нефилологов / З. И. Гирич // Науковий вісник Чернівецького університету. Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. у-т, 2015. – Вип. 747. – С. 30–38.

9. Гирич З.И. Система упражнений для обучения иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля аудированию лекций по специальности / З. И. Гирич // Педагогичний альманах.– Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2015. – Вип. 25. – С. 151–159.

10. Гирич З.И. Специфика обучения русскому языку иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля / З. И. Гирич // Педагогічні

науки: теорія, історія, інноваційні технології. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2015. – № 1(45). – С. 120–127.

11. Гирич З. И. Совершенствование научной русской речи тюркоязычных студентов-иностранцев инженерного профиля / З. И. Гирич // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. – 2014. – № 2 (8). – С. 142–147.

12. Гирич З. И. Современные методы и приемы обучения речевому общению на русском языке иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля / З. И. Гирич // Наукові записки : [зб. наук. статей] / М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т імені М.П. Драгоманова; упор. Л. Л. Макаренко. – К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2015. – С. 37–45.

13. Гирич З. И. Современные подходы к формированию коммуникативной компетенции иностранных тюркоязычных студентов в высшей технической школе / З. И. Гирич // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія : зб. наук. пр. – Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. – Вип. 43. – С. 198–202.

14. Гирич З. И. Сучасний стан і динаміка розвитку освітнього середовища в тюркомовних країнах СНД / З. И. Гирич // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2013. – Випуск 17. – С. 209–215.

15. Гирич З. И. Теоретические основы конструирования программы для обучения русскому языку иностранных тюркоязычных студентов-нефилологов / З. И. Гирич // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології / голов. ред. А. А. Сбруєва. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. – № 1 (45). – С. 315–323.

16. Гирич З. И. Фонетико-ритмико-интонационные ошибки в речи иностранных тюркоязычных студентов нефилологических / З. И. Гирич // Педагогічний альманах : зб. наук. пр. – Херсон : КВНЗ «Херсонська академія неперервної освіти», 2014. – Вип. 22. – С.156–63.

Публікації у наукових періодичних виданнях інших держав

17. Гирич З. И. Имена существительные в русском и тюркском языках / З. И. Гирич // Язык как фактор интеграции образовательных систем и структур : сб. науч. ст. (по итогам междунар. науч.-практ. конф.) / под ред. И. Б. Игнатовой и др. – Белгород : ИПЦ «Политерра», 2012. – Ч. 1. – Вып. 7. – С. 35–40.

18. Гирич З. И. Категория падежа в русском и тюркских языках / З. И. Гирич // Язык как фактор интеграции образовательных систем и структур : сб. науч. ст. (по итогам междунар. науч.-практ. конф.) / под ред. И. Б. Игнатовой и др. – Белгород : Политерра, 2013. – Ч. 2. – Вып. 8. – С. 31–37.

19. Гирич З. И. Лексическая интерференция в русской речи иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля / З. И. Гирич // Язык как фактор интеграции образовательных систем и структур : сб. науч. ст. (по итогам междунар. науч.-практ. конф.) / под ред. И. Б. Игнатовой и др. – Белгород : Политерра, 2014. – Ч. 2. – Вып. 9. – С. 54–60.

20. Гирич З. И. Национально-ориентированные упражнения для обучения иностранных тюркоязычных учащихся инженерного профиля русской научно-технической терминологии / З. И. Гирич // Вестник АПН Казахстана. – 2015. – № 2 (март-апрель). – С. 113–117.

21. Гирич З. И. Учебный многоязычный толковый словарь глаголов русского языка на материале дисциплин инженерного профиля / З. И. Гирич // Вестник АПН Казахстана. – № 1 (январь-февраль). – С. 101–107.

22. Гирич З. И. Экспериментальная проверка методики формирования коммуникативной компетенции иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля в процессе обучения русскому языку / З. И. Гирич // Вестник АПН Казахстана. – 2015. – № 5. – С. 52–57.

23. Гирич З. И. Ошибки в русской речи иностранных тюркоговорящих студентов нефилологических вузов [Электронный ресурс] / З. И. Гирич // General and Professional Education. – 2015. – № 3. – С. 3–11. – Режим доступа : <http://pl.genproedu.com/paper/2015-03>.

Опубліковані праці апробаційного характеру

24. Гирич З. И. Глагол, его значение и морфологические признаки в русском и тюркских языках / З. И. Гирич // Русский язык за пределами России: лингвистический и социально-педагогический аспекты преподавания и изучения на Украине и в других странах : материалы VII Междунар. науч.-практ. конф., (14–15 декабря 2012 г.) – Х. : ХНУСА, 2012. – Вып.7. – С. 81–83.

25. Гирич З. И. Дифференцированный подход к обучению РКИ тюркоязычных студентов инженерных специальностей / З. И. Гирич // Іноземні мови у вищій освіті: лінгвістичні, психолого-педагогічні та методичні перспективи : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. – Х. : Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2012. – С. 55–57.

26. Гирич З. И. Контрасты в системе имен прилагательных русского и тюркских языков / З. И. Гирич // Профессионально направленное обучение русскому языку иностранных граждан : материалы III Междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 6–8 декабря 2012 г.) – М. : Изд-во МАДИ, 2012. – Т.1. – С. 65–69.

27. Гирич З. И. Лингвистические основы методики развития русской речи иностранных тюркоязычных студентов технических специальностей в процессе изучения синтаксиса простого предложения / З. И. Гирич // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки» : тези XVII Міжнар. наук.-практ. конф. 6–7 червня 2013 року: – Х. : Вид-во ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. – С. 48–50.

28. Гирич З. И. Методика работы по выработке навыков употребления сложноподчиненных предложений в связной речи иностранных тюркоязычных студентов вузов нефилологического профиля / З. И. Гирич // Русский язык и литература вне России: проблемы функционирования, преподавания и изучения на Украине : материалы VIII Междунар. конф., (Харьков, 14–15 дек. 2012 г.) – Х. : ХНУСА, 2013. – Вып.7. – С. 76–77.

29. Гирич З. И. О лингвометодических подходах к конструированию программ по русскому языку как неродному / З. И. Гирич // Международное образование и сотрудничество : сб. материалов IV Междунар. науч.-практ. конф. «Профессионально направленное обучение русскому языку иностранных граждан. Т.1. – М. : МАДИ. 2015 – С.129–132.

30. Гирич З. И. О стратегиях обучения РКИ тюркоязычных иностранных учащихся инженерного профиля / З. И. Гирич // Технология обучения РКИ (языкам) и диагностика речевого развития : материалы XVIII Междунар. науч.-практ. конф. под эгидой МАПРЯЛ (Минск, 13–14 сент. 2013 г.). – Минск : БГЭУ, 2013. – С.194–196.

31. Гирич З. И. Об универсальном и специфическом в национальном варианте типового учебника русского языка для иностранных тюркоязычных студентов неязыковых вузов / З. И. Гирич // Актуальные проблемы преподавания иностранного языка в системе высшего образования : материалы V Междунар. науч.-практ. конф. 27 ноября 2013 г. – М. : ФГБОУ ВПО РГАЗУ, 2013. – С. 30–33.

32. Гирич З. І. Про врахування контрастних явищ в системі іменників російської та тюркських мов у процесі мовної підготовки студентів технічних спеціальностей / З. І. Гирич // Проблеми інтеграції національних закладів вищої освіти до європейського освітнього середовища : зб. матеріалів Міжнар. наук.-метод. конф., 29–31 жовтня 2012 р. – Х. : ХНАДУ, 2012. – С. 36–38.

33. Гирич З. И. Система педагогического контроля в направлении «Русский язык как неродной» / З. И. Гирич // Язык и специальность: актуальные проблемы обучения иностранцев в высшем учебном заведении : материалы II Междунар. науч.-метод. конф. (28–30 мая 2015) – Х. : ХНУРЭ, 2015. – С. 104–107.

34. Гирич З. И. Система упражнений по развитию связной монологической русской речи тюркоязычных иностранных студентов неязыковых вузов / З. И. Гирич // Обучение иностранных студентов в высшей школе: традиции и перспективы : материалы Междунар. науч.-метод. конф. – Х. : НТУ «ХПИ», 2013. – С. 28–31.

35. Гирич З. І. Формування професійної компетенції у майбутніх інженерів транспортної галузі / З. І. Гирич // Сучасна парадигма формування професіоналізму майбутніх фахівців : зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 20–21 квітня 2011 р. – К. : Міленіум, 2011. – С. 60–61.

36. Гирич З. И. Методика структурирования учебного материала для компьютерного обучения при изучении русского языка как иностранного / З. И. Гирич // Дистанционное образование в Украине. Информационная образовательная среда в системе дистанционного обучения в учебных заведениях: инновационные и психологические аспекты: сб. науч. трудов. – Х. : Міськдрук, 2011. – С. 108–109.

37. Гирич З. И. Предлоги в русском и послелогои в тюркских языках / З. И. Гирич // Науково-методичні проблеми мовної підготовки іноземних студентів : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф., (Київ, 11–12 квітня 2013 р.). – К. : НАУ, 2013. – С. 51–52.

38. Гирич З. И. Дистанционное обучение РКИ на основе Интернета тюркоязычных студентов-заочников в нефилологических вузах / З. И. Гирич // Проблемы и перспективы подготовки иностранных студентов в вузах : материалы Междунар. науч.-метод. интернет-конфер. (Харьков, 24 октября 2013 г.) – Х. : ХНАДУ, 2013. – С. 36–38.

39. Гирич З. И. О курсе корректирующего обучения для иностранных тюркоязычных студентов технических вузов / З. И. Гирич // Проблеми підготовки кадрів автомобільної галузі та шляхи їх вирішення : зб. матеріалів міжнар. наук.-метод. конф., 7–8 лист. 2013 р. – Х. : ХНАДУ, 2013. – С. 182–183.

40. Гирич З. И. Природа грамматических трудностей, относящихся к категории рода / З. И. Гирич // Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки : тези XVIII Міжнар. наук.-практ. конф., (Харків, 5–6 червня 2014 р.). – Х. : Вид-во ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2014. – С.55–57.

41. Гирич З. И. Об упражнениях для обучения иностранных студентов-нефилологов монологической речи на материале специальности / З. И. Гирич // Инновации и традиции в преподавании русского языка в вузе и школе : материалы IX Междунар. науч.-практ. конф. (Харьков, 5 дек. 2014 г.). – Х. : ХНУСА, 2014. – Вып. 9. –Часть 1. – С. 69–70.

42. Гирич З. И. Подготовительные упражнения для обучения иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля аудированию лекций по специальности / З. И. Гирич // Актуальные аспекты преподавания иностранного языка в современном поликультурном мире : материалы VI Международ. науч.-практ. конф. преподавателей высших учебных заведений (27 ноября 2014 г.). – М. : ФГБОУ ВПО РГАЗУ, 2014. – С. 21–27.

43. Гирич З. И. Языковая среда как дидактическая категория в методике обучения иностранным языкам / З. И. Гирич // Развитие науки в XXI веке : сб. ст. научно-информационного центра «Знание» по материалам X Междунар. заочной науч.-практ. конф. – 3 часть, г. Харьков : сб. ст. (уровень стандарта, академический уровень). – Д. : Научно-информационный центр «Знание», 2016. – С. 26–29.

Праці, що додатково відбивають наукові результати дисертації

44. Гирич З. І. Сучасні засоби професійного навчання // Матеріали XXXIX науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників, науковців, аспірантів та співробітників академії. – Х., 2006. – С.15.

45. Гирич З. І. Проблемы внедрения информационных технологий обучения в высших учебных заведениях // Матеріали XL науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників, науковців, аспірантів та співробітників академії. Ч.1. – Х., 2007. – С.18.

46. Гирич З. І. Індивідуальна робота студента в умовах кредитно – модульної системи організації навчального процесу / З. І. Гирич // Матеріали XLII науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників, науковців, аспірантів та співробітників академії. Ч.1. – Х., 2008. – С. 15.

47. Гирич З. І. Організація групової навчальної діяльності студентів на заняттях з педагогічних дисциплін / З. І. Гирич // Проблеми сучасної педагогічної освіти. – Ялта, 2010. – Вип. 28. – Ч.1. – С. 63–69.

48. Гирич З. І. Система дидактичних ігор для вивчення іноземної мови у вищому навчальному закладі / З. І. Гирич // Матеріали XLIV науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників, науковців, аспірантів та співробітників академії. – Х., 2011. – Ч.1. – С.16.

АНОТАЦІЯ

Гирич З. І. Теорія і методика формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – теорія та методика навчання (російська мова). – Херсонський державний університет. – Херсон, 2016.

У дисертації вперше розроблено та науково обґрунтовано методику формування комунікативної компетенції, спираючись на комунікативні потреби іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю, враховуючи їхню недостатню мовну і предметну підготовку, наявні когнітивні стилі, особливості російської та тюркських мов. Пропоновану систему навчання представлено в лінгводидактичній моделі формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю в процесі навчання російської мови, що складається зі змістового, процесуального, методичного та діагностико-оцінювального компонентів. Методичний складник моделі репрезентує експериментальну методику формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю, що спрямована на формування фонетичної, лексичної та граматичної компетенцій, навчання рецепції автентичних текстів за фахом і формування навичок продукування висловлювань на основі оригінальних текстів за фахом. Розроблена експериментальна методика може бути використана в процесі навчання російської мови іноземних тюркомовних студентів у групах моно- і полінаціонального складу. У дисертації розкрито сутність і структуру поняття «комунікативна компетенція іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю»; визначено й обґрунтовано організаційно-педагогічні умови підвищення ефективності процесу формування комунікативної компетенції зазначеного контингенту (визначення їхнього загальноосвітнього рівня, комплектування груп для навчання російської мови лише з тюркомовних студентів), а також урахування особливостей організації процесу навчання цих студентів на підготовчому факультеті й на першому курсі технічного університету. На основі аналізу вітчизняної та закордонної наукової літератури виокремлено базисні категорії пропонованої авторської методики – принципи, методи, прийоми, форми і засоби навчання, уточнено змістові характеристики їх. Розроблено систему вправ як одного з основних засобів формування в студентів комунікативної компетенції. Експериментально

перевірено ефективність методики формування комунікативної компетенції студентів-білінгвів інженерного профілю в процесі вивчення російської мови, яка ґрунтується на філософських, психологічних, лінгвістичних, психолінгвістичних, дидактичних і лінгводидактичних положеннях.

Результати дослідження можуть бути використані викладачами російської мови як нерідної та іноземної, української мови як нерідної та іноземної для формування комунікативної компетенції іноземних студентів інженерного профілю, які володіють мовою навчання на базовому рівні, а також для вдосконалення методики навчання російської мови як нерідної слухачів підготовчого факультету та іноземних тюркомовних магістрантів і аспірантів вищів інженерного профілю.

Ключові слова: комунікативна компетенція, іноземні тюркомовні студенти, інженерний профіль, методика навчання російської мови як нерідної, мовленнєві навички та вміння, модель формування комунікативної компетенції іноземних тюркомовних студентів інженерного профілю, науковий стиль мовлення, мова спеціальності, когнітивний стиль спеціалістів інженерного профілю, тюркські мови.

АННОТАЦИЯ

Гирич З. И. Теория и методика формирования коммуникативной компетенции иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля в процессе обучения русскому языку. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (русский язык). – Херсонский государственный университет. – Херсон, 2016.

В диссертации впервые разработана и научно обоснована методика формирования коммуникативной компетенции иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля в процессе обучения русскому языку, которая основывается на коммуникативных потребностях обучаемых, учитывает их слабую языковую и предметную подготовку, когнитивные стили, особенности русского и тюркских языков. Предлагаемая система обучения представлена в лингводидактической модели формирования коммуникативной компетенции обучаемых, состоящей из содержательного, процессуального, методического и диагностико-оценивающего компонентов. Методическая составляющая модели репрезентирует экспериментальную методику формирования коммуникативной компетенции иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля, направленную на формирование фонетической, лексической, грамматической компетенций, обучение рецепции аутентичных текстов по специальности и формирование навыков продуцирования высказываний на основе оригинальных текстов по специальности.

В диссертации раскрыта сущность и структура понятия «коммуникативная компетенция иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля». Установлено, что повысить эффективность процесса формирования коммуникативной компетенции будущих инженеров позволяет реализация

организационно-педагогических условий, включающих установление уровня обученности студентов, комплектование групп для обучения русскому языку, состоящих только из тюркоязычных студентов, а также учет специфики организации процесса обучения этих студентов на подготовительном факультете и на первом курсе технического университета.

В условиях снижения уровня владения русским языком выпускниками национальных общеобразовательных учебных заведений предложено считать обязательным этап довузовской подготовки для студентов, не изучавших русский язык и владеющих русским языком ниже базового уровня (согласно терминологии ТРКИ).

Предлагаемая в диссертации методика позволяет, соблюдая принцип аутентичности используемого материала, на практических занятиях изучать наиболее сложные синтаксические конструкции, многократно тренировать частотную глагольную и профессионально значимую терминологическую лексику. Она может использоваться для обучения русскому языку иностранных тюркоязычных студентов в группах моно- и полинационального состава. Одним из условий успешного функционирования методики является имплицитное обучение различным видам речевой деятельности. Методика строится на лексико-грамматическом материале, входящем в составленную автором национально ориентированную «Лингводидактическую программу по русскому языку как неродному». Она реализована в национально и профессионально ориентированных учебных материалах коммуникативно-деятельностного типа.

Национально и профессионально ориентированные учебные материалы для обучения научному стилю речи и языку специальности иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля строятся на оригинальных и аутентичных текстах по специальности, системе языковых и речевых упражнений, включающей национально ориентированные упражнения для обучения русской научно-технической терминологии; упражнения, формирующие навыки и умения аудирования лекций по специальности на основе учета особенностей тюркских языков; упражнения на предупреждение фонетической и грамматической интерференции; задания, обеспечивающие формирование собственно инженерных умений и навыков, а также задания, учитывающие когнитивные стили студентов инженерного профиля.

Для контроля уровня сформированности коммуникативной компетенции обучаемых использовались тесты различных уровней общего и профессионального владения русским языком. Процедуру формирования предложенной национально-ориентированной модели обучения (преимущественно на начальном этапе) облегчала система национально ориентированных тестов.

В диссертации выделены этапы педагогического эксперимента (констатирующий, формирующий, контрольный), подробно описан **их ход, апробировано** разработанное программно-методическое обеспечение (национально и профессионально ориентированные учебные материалы; национально ориентированная лингводидактическая программа обучения

русскому языку как неродному, построенная на основе компетентностного подхода, учитывает уровень владения русским языком студентами, данные сопоставительного анализа русского и тюркских языков; национально ориентированные тесты; учебный многоязычный толковый «Словарь глаголов русского языка на материале дисциплин инженерного профиля»). Экспериментально-опытное обучение доказало эффективность методики формирования коммуникативной компетенции иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля в процессе обучения русскому языку.

Результаты исследования могут использовать преподаватели русского языка как неродного и иностранного для формирования коммуникативной компетенции иностранных студентов инженерного профиля, владеющих языком обучения на базовом уровне, а также для совершенствования методики обучения русскому языку слушателей подготовительного факультета и иностранных тюркоязычных магистрантов и аспирантов вузов инженерного профиля.

Ключевые слова: коммуникативная компетенция, иностранные тюркоязычные студенты, инженерный профиль, методика обучения русскому языку как неродному, речевые навыки и умения, модель формирования коммуникативной компетенции иностранных тюркоязычных студентов инженерного профиля, научный стиль речи, язык специальности, когнитивный стиль специалистов инженерного профиля, тюркские языки.

ANNOTATION

Girich Z.I. Theory and methods of formation of the communicative competence of foreign students of Turkic-speaking engineering profile in learning Russian language. – The manuscript.

The thesis for the degree of doctor of pedagogical sciences, specialty 13.00.02 – theory and methods of teaching (Russian). Kherson State University. – Kherson, 2016.

For the first time developed and scientifically grounded method of communicative competence, based on the communication needs of foreign students Turkic engineering profile, given their lack of language and subject training, available cognitive style, features Russian and Turkish languages. The proposed system of education presented in linguodidactic model of communicative competence of foreign students Turkic engineering profile in learning the Russian language, which consists of semantic, procedural, methodical and diagnostic and Assessment components. Methodological component model represents the experimental methods of communicative competence of foreign engineering students Turkic profile, aimed at creating phonetic, lexical and grammatical competence, training reception authentic texts in the specialty and the skills of producing statements based on original texts by profession. Developed an experimental technique can be used in learning the Russian language Turkic-speaking foreign students in groups of mono- and polinatsionalnogo. The thesis reveals the essence and structure of the concept of "communicative competence of foreign students Turkic engineering profile"; defined and reasonable organizational and pedagogical conditions of efficiency of process of formation of

communicative competence specified contingent (determining their educational level, acquisition groups to study Russian language only Turkic-speaking students) and taking into account the peculiarities of the learning process of students in the preparatory department and the first year of maintenance University. Based on the analysis of domestic and foreign scientific literature singled basic categories proposed authoring techniques - principles, methods, techniques, forms and training, specifies the characteristics of them. A system of exercises as a major means of formation of communicative competence of students. Experimentally tested the effectiveness of methods of communicative competence of students of engineering profile bilinguals in the Russian language, which is based on the philosophical, psychological, linguistic, psycholinguistic, and linguodidactic teaching positions.

Results of the study can be used by teachers of Russian as a non-native and foreign language, Ukrainian language as a non-native and foreign for the formation of communicative competence of foreign students of engineering profile who speak the language training at the basic level, and to improve methods of teaching Russian as nonnative listeners preparatory department and Turkic foreign undergraduates and graduate university engineering profile.

Key words: communicative competence, foreign Turkic students engineering profile, methods of teaching Russian as a foreign one, speaking skills, model of communicative competence of foreign Turkic students of engineering profile scientific style of speech, language specialty cognitive style professionals engineering profile, Turkic languages .

Підписано до друку 10.11.2016 р. Формат 60x90/16.
Папір офсетний. Друк ризографічний. Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 1,9. Наклад 100 пр. Зам. № 84

Віддруковано з готових оригінал-макетів в ТОВ “Айлант”
Свідоцтво про реєстрацію ХС №1 від 20.08.2000 р.
73000, м. Херсон, пров. Пугачова, 5/20
тел.: 49-33-48.